

4. วิถีไพรไม่ปลอดนยะขอดรัก
เพราะมันมักมีหนามตามมรรคา
อีกทั้งมีเสื่อสิ่งสัมผิงไพร
เกี่ยวเดิรไซวี่.
5. คงไม่ทำร้ายข้า
เพราะคงเกรงพระองค์ทรงฤทธาน.
6. พี่เป็นห่วงแก้วตา
7. ออย่าห่วงเลย
วันนี้เป็นไรใจไม่อยาก
จะห่างจากภูวนัย.
8. ขึ้นใจเอ๋ย
พี่วิตกเหลือแสนแทนทราวมเชย
น้อสไม่เคยบุกป่าฝ่าดงดอน
เคยแต่อยู่ปราสาทราชฐาน
ท่ามกลางบริวารสโสมสร
9. ถ้ายังทรงเมตตาขอข้า จร
ไปเพื่อนพระภุชชที่กลางไพร
โปรดเถิดนะพระทูลกระหม่อมแก้ว
เป็นครั้งที่สุดแล้ว (ร้องไห้)

(หน้า 68-70)

คำประพันธ์ดังกล่าวแสดงถึงความจงรักภักดี
และความเฉลียวฉลาดในการเจรจา แม้นางสาวตรีจะอ่อนเพลียจากการอด
อาหารมาสามราตรีแล้ว นางยังปรารถนาจะตามเสด็จไป เพื่อจะได้ "รับใช้
ในพนา" และจะได้อยู่ใกล้พระสตัยวาน เพราะครั้งนี้อาจจะเป็นโอกาสสุดท้าย

แล้วที่จะอยู่ด้วยกัน โดยนางใช้คำว่า "เป็นคนร้ายที่สุดแล้ว" การร้องให้เป็นสาตต-
 วิกภาวะ อันเป็นอนุภาวะประเภทหนึ่งก็แสดงให้เห็นให้ผู้เสพรับรู้ถึงความทุกข์ระทมใจ
 ของตัวละคร อาจตั้งข้อสังเกตได้ว่านางสาวิตรีใช้ถ้อยคำวิงวอนขอร้องที่
 ไพเราะอ่อนหวาน ชวนให้พระสัตยวานเมตตาและทำให้ผู้เสพรู้ถึงชั้นชมและมี
 ความกรุณาต่อนางด้วย

องค์ที่ 3 ตอนที่ 2 นางสาวิตรีได้เดินทาง
 ติดตาม "ปราณ" ของพระสัตยวานและพระชมไปอย่างไม่ลดละและไม่หวั่นเกรง
 ต่อความทุกข์ยากลำบาก แม้พระชมได้ห้ามเป็นหลายครั้งแต่นางสามารถใช้
 ไหวพริบเจรจากับพระชม จนพระชมประทานพรให้นางถึง 5 ข้อ พรแต่ละข้อ
 ได้แสดงถึงไหวพริบและความเฉลียวฉลาด¹ ถ้อยคำที่นางกล่าวแก่พระชม
 แต่ละครั้งแสดงถึงความเป็นผู้มีคุณธรรมประจำใจ มีความเฉลียวฉลาดในการ
 ใช้วาจาที่สร้างประทับใจสามารถเจรจานิมนต์นางจนพระชมยอมประทาน
 ที่วัดพระสัตยวาน ดังถ้อยคำของนางในตอนหนึ่งว่า

๑. กระหม่อมฉันอยู่ข้างพระภรรยา	มรรคาชิดขวาก็เดิน ^๒ ได้
จะขอตามเสด็จอีกต่อไป	เทพไทจงโปรดปราณ ^๓
พระองค์เป็นโอรสอาทิตย์ไซ้	จึงเรียกไว้ว่าสัตยบดินทร์
ประสาทรธรรมสมาเสมอดี	จึงมีนามว่าธรรมราชา
อันผู้ใดทรงธรรมเทืองสกลิต	ชนยอมมอชากเป็นมิตรเป็นนิกหนา
ความใจดีมีจิตมากเมตตา	ย่อมแนะนำวันนาไว้วางใจ

(หน้า 88-89)

¹ ดูคำอธิบายในข้อ 1.4.1.1

^{๒-๓} ใช้ตามต้นฉบับ

ถ้อยคำของนางสาววิตรีล้วนแต่เป็นความจริง แสดงถึงความจริงใจ มิใช่เป็นการยกยอเพื่อประจบ ถ้อยคำนี้แสดงความกล้าหาญ ที่พยายามโน้มน้าวใจเจ้าแห่งความตายให้คำนึงถึงความเมตตา ซึ่งมิผลให้พระสมุทธานพรชัยที่ 4 คือ ให้นางมีโอรสหรือองค์ สังเกตได้ว่าพรชัยนี้สัมพันธ์กับคำพูดที่นางทูลพระสมุทธานพรชัยว่า "พระองค์เป็นโอรสพระอาทิตย์ไชวี จึงเรียกไว้วัดบศศิรี" แสดงถึงความสัมพันธ์แบบพ่อลูก นางสาววิตรีกล่าวเช่นนี้เพื่อเชื่อมโยงกับคำขอพรของนาง ดังจะวิเคราะห์ต่อไป

ความใน 3 วรรคแรก แสดงถึงความจงรัก และภักดีที่มีต่อพระสัตยวานและความวิริยะอุตสาหะ แม้พระสัตยวานสิ้นชีวิตลง คงมีแต่ "ปราณ" ซึ่งพระสมุทธานพรชัยรับฝากไว้ นางก็สู้สุดส่าห์ตามมาและ "จะขอตามเสด็จอีกต่อไป" บ่งบอกถึงความตั้งใจอันแน่วแน่ไม่หวั่นไหว วรรคที่ 4 เป็นการอ่อนวอนขอความเมตตาให้ได้ติดตามไป ส่วนวรรคที่ 5 ถึง 8 เป็นบทกล่าวสรรเสริญความเที่ยงธรรมของพระสมุทธานพรชัย และวรรคที่ 9 ถึง 12 กล่าวถึงสังขาร ที่เป็นเสมือนหนึ่งเหตุผลที่นางได้ติดตามมาขอความกรุณาปราณีจากพระสมุทธานพรชัย กล่าวคือ เมื่อพระสมุทธานพรชัยเป็นธรรมราชาผู้ทรงคุณธรรม ชนทั่วไปซึ่งรวมทั้งนางก็ปรารถนาจะเป็นมิตร ผู้ใดมี "จิตมากเมตตา" ผู้นั้นก็ยอมเป็นที่พึ่งที่มวลสัตว์มอบความไว้วางใจให้ การที่นางขอความเมตตาจากพระสมุทธานพรชัยจึงเป็นสิ่งที่นางสมควรจะกระทำเป็นอย่างยิ่ง เห็นได้ว่าถ้อยคำของนางมีความลึกซึ้งกินใจ แสดงถึงสติปัญญาที่เฉลียวฉลาดมีเหตุผลที่โต้แย้งได้ยาก

การที่นางเพียรพยายามติดตามพระสัตยวาน และพระสมุทธานพรชัย โดยนางก็มีอาจคาดหวังอย่างเต็มที่ว่าจะได้ชีวิตพระสัตยวานคืนมา ขอเพียงติดตามพระสัตยวานไปในทุกหนทุกแห่งเท่านั้น แสดงว่านางเป็นผู้มีความวิริยะอุตสาหะและความจงรักภักดีต่อพระสัตยวานเป็นอย่างยิ่ง และการที่นางสามารถเจรจาโต้ตอบพระสมุทธานพรชัยเป็นพญามัจจุราช เทพแห่งความตายได้โดยมิได้ครั่นคร้าม แสดงถึงความกล้าหาญและมีสติที่ดีเยี่ยม

นอกจากนี้การที่นางสาวตรีมิได้แพร่พราย

ว่าพระสัตยวานมีพระชนมายุสิ้น นางก็เก็บความลับนี้ไว้ตลอด 1 ปีเต็ม แสดงว่านางเป็นผู้มีขันติ มีความเสียสละ นางเก็บความทุกข์ไว้แต่เพียงผู้เดียวมิปรารถนาให้บุคคลผู้เป็นที่รักและผู้ใกล้ชิดต้องเศร้าโศกและทุกข์ทรมานใจก่อนเวลาอันควร และเมื่อเรื่องทุกอย่างกลับกลายจากร้ายเป็นดีนางก็มิได้อวดอ้างว่าเป็นเพราะนางได้ขอพรจากพระสม แต่นางกลับเห็นว่าความดีอันนี้เป็นเพราะความเมตตาและความเที่ยงธรรมของพระสม นางสำนึกและระลึกถึงพระคุณของพระสมโดยการเปล่งวาจา เมื่อนางประจักษ์ว่านางได้รับพรทุกประการตามที่ขอว่า "สาธุ พระธรรมราชา" นางจึงเป็นผู้มีความอ่อนน้อมถ่อมตนและมีความกตัญญูกตเวที

นางสาวตรี เป็นสตรีที่ถือเป็น "ยอดหญิง"

ผู้ไม่หวั่นเกรงต่ออุปสรรคใดๆ แม้กระทั่งความตาย นางพร้อมที่จะเผชิญกับสถานการณ์อันคับขันร้ายแรงเพียงเพื่อให้ได้อยู่กับบุคคลผู้เป็นที่รัก เริ่มจากเสด็จมาอยู่ป่ากับสามีผู้กำลังจะสิ้นพระชนม์ในอีก 1 ปี และเป็นสามีผู้ไร้ราชสมบัติ มีแต่พระราชบิดาและมารดาผู้มีพระเนตรบอด การที่นางเลือกพระสัตยวานก็เท่ากับนางยอมเสียสละความสุขที่เคยได้รับจากพระราชวังมาสู่ที่ที่ยากลำบากกว่า นางขอติดตามพระสัตยวานออกสู่ป่า และขอติดตามปราณของพระสัตยวานไป นางกล้าเจรจากับพญามัจจุราช เทพเจ้าแห่งความตาย เพียงเพื่อหวังขอความเมตตาให้นางติดตามพระสัตยวานไปและนางพยายามเจรจาจจนได้ชีวิตพระสัตยวานคืนมา การกระทำของนางดังกล่าวนี้เป็นอนุภาวะที่แสดงให้เห็นถึงความรักอันยิ่งใหญ่ของนาง

เมื่อศึกษาลักษณะนิสัยของนางสาวตรี ผู้วิจัย

เห็นว่านางสาวตรีมีคุณลักษณะของภรรยาที่ดีอย่างเพียบพร้อมเช่นเดียวกับนางทมยันตี ขนบธรรมเนียมประเพณีและความรักได้หล่อหลอมให้นางเป็นหญิงผู้มีหัวใจแข็งแกร่งผู้สามารถคุ้มครองและปกป้องชีวิตของชายผู้เป็นที่รักได้ด้วย

ความเฉลียวฉลาด ความวิริยะและขันติ สตรีจึงมิได้เป็นเพียงทาสหรือสมบัติของสามีเท่านั้น นางสาวตรีได้พิสูจน์ให้เห็นว่าสตรียังเป็นทั้งเพื่อนและพรหมผู้มีส่วนลิขิตชะตาชีวิตของสามี

1.2.2 พระสัตยวาน

1.2.2.1 รูปลักษณะและคุณสมบัติ

ถึงแม้ สาวตรี เป็นเรื่องขนาดสั้นและมุ่งเน้นบทบาทของนางสาวตรีมากกว่าพระสัตยวาน บทละครก็ได้กล่าวถึงรูปลักษณะและคุณสมบัติที่น่าประทับใจ ดังที่จะยกมาพอสังเขป

นางสาวตรีทูลท้าวอศุภคีว่านางได้พบพระสัตยวานผู้ซึ่งนางเลือกเป็นคู่ครองว่า "เมื่อข้าฯ ไปในป่าพนาดร พบบุรุษสุนทรสนนเหมาะตา รูปร่างมั่งคั่งกานูมาส มารยาทน่ารักเป็นนักหนา ทั้งปราถนากำลังวังชา แสนสง่าเปล่งปลอดเป็นยอดชาย พอแลเห็นดวงใจให้ความวาว ยิ่งฟังเสียงซึ่งปลาบปลื้มมิหาย เห็นว่าควรเป็นคู่อยู่จนตาย ขององค์พระภุชชสาวยจงปราถนิ ฯ" (หน้า 47-48) คำประพันธ์นี้แสดงถึงภาพโดยรวมเกี่ยวกับตัวพระสัตยวาน ว่ามีรูปร่างหน้าตาที่สง่างาม มีกิริยามารยาทดี มีร่างกายที่แข็งแรง มีเสียงที่ไพเราะ ทุกอย่างต้องตาและต้องใจนาง นางจึงตัดสินใจเลือกบุรุษผู้นี้เป็นสวามี กล่าวได้ว่าลักษณะอันงดงามเพียบพร้อมเช่นนี้เป็นวิภาวะแห่งรติภาวะของนาง

พระนารทกล่าวแก่ท้าวอศุภคีถึงคุณลักษณะและรูปสมบัติของพระสัตยวาน ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

.....

อินสัตยวานกุมารไซรั	มีศักดิ์เกรียงไกรมั่นอาทิศย์
ปัญญามั่นพฤษดิ์แท้	กล้าหาญแน่มั่นองค์ท้าวโกลิต
ทั้งมีความกรุณาเนื่องนิศย์	ดวงจิตปานพระธรณี

.....

พระกุมารอวยทานตามสามารถ	ดำรงสัตยวาททุกสมัย
อนึ่ง เชอเควพและรักใคร่	บรรดาพราหมณ์ผู้ใหญ่ผู้ครุบา
.....	
พักตร์ก็ผ่องเพียงแบดต้องตา	รูปโฉมเพียงเทพอัศวิน
รู้จักชัมภิลีสในสันดาน	ทั้งกล้าหาญสุจริตนิจจะศีล
ชื่อดีมิตรจิตสอาดปราศมลทิน	น้ำใจจืดแต่ชอบกอบขันตี

(หน้า 51, 52)

พระนารทได้กล่าวถึงคุณสมบัติอันลึกซึ้ง

ซึ่งเพิ่มเติมจากที่นางสาววิตรีกล่าว โดยเฉพาะในด้านคุณธรรมสำคัญของมนุษย์ คือ ความมีปัญญา ความกรุณา ความมีวาจาสัตย์ ความรู้จักชัมภิลีส ความกล้าหาญ ความสุจริตและความชื่อดีมิตร คุณสมบัติที่ดีเลิศและเพียบพร้อม เช่นนี้สร้างความเป็นข่มต่อผู้เสพและมีความปรารถนา ร่วมกับนางสาววิตรีที่จะรักษาชีวิตของสวามีไว้

1.2.2.2 ลักษณะนิสัย

ลักษณะนิสัยของพระสัตยวานที่ผู้เสพรับรู้

จากถ้อยคำและพฤติกรรมของพระองค์มีปรากฏที่สำคัญ 2 ประการ คือ เมตตา เอื้ออาทรและรักมั่น และมีความกตัญญูกตเวที ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ก. เมตตา เอื้ออาทร และรักมั่น

มีเหตุการณ์หลายอย่างที่แสดงถึงความ

เมตตา เอื้ออาทร และรักมั่น ที่พระสัตยวานมีต่อนางเช่น เมื่อพระสัตยวานทรงสังเกตเห็นว่านางสาววิตรีมี "ผิวพักตร์ผิวดูรูปชู้บเค้ร่า" พระองค์จึงชักชวนให้นางเสวยพระกระยาหารเพื่อนางจะได้สบายขึ้น พระสัตยวานไม่ปรารถนาให้นางสาววิตรีตามเสด็จพระองค์เข้าไปในป่าด้วยเกรงว่านางจะเหนื่อยอ่อนและอาจจะได้รับอันตรายจากหนามและสัตว์ป่า และพระสัตยวานให้คำมั่นสัญญา

แก่นางสาวตรีว่า "อันความรักของพี่มีมากน้อย อยู่เพียงไรไม่ถอยนะร้อยซึ่งถึงแม้ว่าฟ้าดินจะกินพิง พี่ก็ยังรักน้องผู้ต้องใจ" (หน้า 60) นอกจากนี้พระสัทชวานยังใช้วาจาที่อ่อนหวานไพเราะพูดจาเอื้ออกเอื้อใจนางเสมอ สิ่งเหล่านี้เป็นอนุภาวะที่ทำให้ผู้เสพรับรู้ว่าพระสัทชวานมีจิตใจอ่อนโยนละเมียดละไมเมตตา เอื้ออาทร และรักมั่นต่อนางสาวตรีเสมอ

ข. กตัญญูกตเวที

พระสัทชวานมีความกตัญญูกตเวทีต่อพระราชบิดาและพระราชมารดาเป็นอย่างยิ่ง ดังเหตุการณ์เมื่อพระสัทชวานพ้นจากความตาย แม้พระองค์จะอ่อนเพลียไร้พลังกำลัง แต่ก็ยังทรงพยายามเดินเพื่อกลับไปเฝ้าพระราชบิดาและพระราชมารดาด้วยเกรงว่าทั้งสองพระองค์จะเป็นห่วงกังวลถึงตัวพระสัทชวาน ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

.....

พี่คิดถึงพระชนกชนนี	โอดป่านี่พระจะคอยตัวพี่สา
แต่ไรวะ สองไท้เคยห่วงพี่	ถ้ามานานในทีกลางถิ่นป่า
บางทีเคยเสด็จเต็ร็จตามมา	เพราะท่านมีพี่ซาอยู่คนเดียว
พระจึงห่วงราวดวงหทัยแท้	ยามห่างองค์มีแต่เฝ้าแลเหลือว
พี่เหมือนทานพระกรอยู่อันเดียว	พระเปล่าเปลี่ยวที่สุดยามบุตรไกล
ทั้งสององค์ก็ทรงชราแล้ว	เสียลูกแก้วไหนพระจะทนได้
แม้พระองค์ทั้งสองต้องมีภัย	พี่ก็ไม่ยอมอยู่คู่หน้าคน ๆ

(หน้า 95)

คำประพันธ์ดังกล่าวบ่งบอกถึงความรักและความกตัญญูกตเวทีของพระสัทชวานได้เป็นอย่างดีทีเดียว คุณสมบัติข้อนี้ช่วยให้ผู้เสพรเกิดความรักอาและชื่นชมในตัวพระสัทชวาน

การที่ทรงสร้างให้ตัวละครซึ่งเป็นตัวเอกทั้งสองมีความงาม และความดีที่เหมาะสมกันเช่นนี้ จะมีผลต่อความซาบซึ้งในความรักคือ ผู้เสพจะรู้สึกมีความสุขที่จะได้เฝ้าดูตัวละครที่มีความเหมาะสมกันรักกัน พร้อมทั้งคอยเอาใจช่วยให้ทั้งสองสามารถฟันฝ่าอุปสรรคไปได้ด้วยความระทึกใจ และดีใจเมื่อตัวละครประสบความสำเร็จ

1.3 การร้อยกรอง

สาวิตรี เป็นบทละครเรื่องแบบละครดึกดำบรรพ์ แต่งด้วยกลอน-บทละคร มีแผนผังบังคับอย่างกลอนสุภาพ แต่ตัดคำขึ้นต้นและข้อความบรรยายอาภักภิริชา จำนวนคำในแต่ละวรรคอาจมากขึ้นน้อยแตกต่างกันเพื่อความเหมาะสมกับทำนองเพลงและเนื้อหา (ทั้งอารมณ์และความคิด) ในแต่ละช่วงตอน ในการวิเคราะห์การร้อยกรองครั้งนี้ผู้วิจัยจะวิเคราะห์เฉพาะศฤงคารรสจากความรักของตัวละครใน 2 ลักษณะ ตามหัวข้อต่อไปนี้เป็นคือ 1) ความรักของผู้ที่อยู่ห่างกัน และ 2) ความรักของผู้ที่อยู่ด้วยกัน

1.3.1 ความรักของผู้ที่อยู่ห่างจากกัน แบ่งเป็น 2 กรณี

1.3.1.1 เมื่อแรกรักกันแต่ยังไม่สมหวัง

เมื่อนางสาวิตรีกลับจากการจาริกเพื่อ

แสวงหาพระสวามี นางเข้าเฝ้าสมเด็จพระราชบิดา และกราบทูลว่านางได้พบพระสัตย์วานชายผู้ที่นางได้เลือกเป็นสวามี คำกราบทูลนั้นมีข้อความแสดงความชื่นชมในรูปลักษณะของพระสัตย์วานและความปฏิบัติที่นางมีต่อบุรุษผู้นั้น ดังคำประพันธ์ที่กล่าวแล้วในหัวข้อ 1.2.2.1

ลักษณะเด่นประการแรกของพระสัตย์วาน

ที่ทำให้นางพึงใจคือเป็นชายรูปงาม ดังที่นางกล่าวว่า "พบบุรุษรูปสุนทรแสนเหมาะสมตา" คือ งามต้องตา ไม่ขัดตา เป็นความงามตามอุดมคติคือ งามสง่า

ราวพระอาทิตย์ มีมารชาท่นารักกันแสดงถึงการได้รับการอบรมมาดี"ให้มีความ-
 พอเหมาะพอควรในการแสดงออก และมีกำลังวังชาแข็งแรงสมกับวัยหนุ่ม
 คุณสมบัติเหล่านี้เมื่อประมวลเข้าด้วยกันในตัวบุคคลผู้หนึ่งก็เพียงพอที่จะกล่าว
 ว่า "เป็นยอดชาย" เพราะรวมเอาความสง่างาม แข็งแรงและอ่อนโยน
 เข้าไว้ด้วยกันเป็นลักษณะและคุณสมบัติอันทำให้นางสาววิตรีเกิดความ "หวาม-
 วาบ" ตั้งแต่แรกเห็น คำว่า "หวามวาบ" เป็นความรู้สึกปั่นป่วนหัวน้ไหวเพราะ
 ความพึงใจอย่างรุนแรง ซ้ำ "ยิ่งฟังเสียงยิ่งปลาบปลื้มมิหาย" การใช้คำว่า
 "ยิ่ง" ถึง 2 ครั้ง แสดงถึงความยินดีที่เกิดขึ้นซ้อนกันคือขณะที่ได้เห็นพระ-
 สัตยวานรู้สึกว่าคุณสมบัติได้แล่นวายุเข้าสู่ใจ และเมื่อได้ฟังเสียงความรู้สึก
 ดังกล่าวก็ยิ่งเพิ่มพูนขึ้นให้อิ่มเอมใจ "มิหาย" อันแสดงถึงพลังของความรักที่
 ดิดตรงใจ นางจึง "เห็นว่าควรเป็นคู่อยู่จนตาย" เป็นความมุ่งหมายที่หนักแน่น
 จริงจัง การตัดสินใจเช่นนั้นและความรู้สึกที่ "หวามวาบ" และ "ปลาบปลื้ม"
 ขณะแรกเห็น รวมเป็นอนุภาวะที่แสดงถึงความรักของนางสาววิตรี ความหวัง
 ของนางจะสมดังปรารถนาหรือไม่ก็ขึ้นกับท้าวอัศวบดีจะเห็นควรหรือไม่ นางจึง
 กล่าวขอความปรานีในวรรคสุดท้าย

การใช้คำตายเสียงยาวในสัมผัสคู่ ระหว่าง

วรรคที่ 1 กับ 2 เช่น มาส-ยาท, วาบ-ปลาบ และการใช้สระเสียงยาว
 คำเป็นในสัมผัสระหว่างวรรคที่ 2 กับ 3 เช่น หนา-ชา และ
 หาย-ตาย แสดงความจริงจัง หนักแน่นในน้ำเสียงของผู้พูด ถ้อยคำที่นาง-
 สาววิตรีใช้จึงเหมาะสมกับการแสดงออกของนางที่ได้ "...ตั้งจิตข่มใจให้
 ความอาย นั้นเหือดหายลงได้ในพริบตา" เมื่อต้องกราบทูลถึงการตัดสินใจที่
 สำคัญยิ่งในชีวิตของลูกผู้หญิง

เมื่อท้าวอัสวตัมถามว่าบุรุษนั้นเป็นใคร และนางสาววิตรีทูลว่าเป็นโอรสท้าวทศมัตเสน ผู้ผนวชเป็นโยคีเพราะถูกปล้นราชสมบัติ ฤาษีนารถซึ่งนั่งอยู่ในที่นั้นก็เอ่ยต่อท้าวอัสวตัมว่า

๑ อโห มหาราชะ ! อันองค์พระบุตรวีศรีสง่า

เสียดรวงกรากกร่าไปพนา ได้เลือกพระภรรดาผิดเสียแล้ว (หน้า 49)

การออกานว่า "อโห มหาราชะ" และการใช้สระเสียงสั้นท้ายคำและลงเสียงหนัก ให้ความรู้สึกว่ามีสิ่งน่าตกใจอย่างไมคาดคิด การใช้คำว่า "เสียดรวง" บ่งบอกถึงความสูญเสียเปล่าของการ "กรากกร่า" คือความพยายามค้นค้นไปค้นหาโดยมิได้คิดถึงความชากล่าบาก แต่ปรากฏผลเป็นการเลือกคนผิด

ขณะที่นางสาววิตรีได้ฟังถ้อยคำของพระนารถนางเกิดความพิศวงเช่นเดียวกับพระราชบิดา เมื่อพระนารถกล่าวจบ นางจึงชี้แจงว่า "กุมารนั้นไม่มีซึ่งวิแวว ว่าแซ่เขื่อนเคลื่อนแคล้วจากทรงธรรม" (หน้า 50) คำชี้แจงของนางมีน้ำเสียงที่แสดงถึงความมั่นใจว่า พระสัตย์วานเป็นผู้ทรงคุณธรรม แล้วจะกล่าวว่ นางเลือกสวามีผิดได้อย่างไร

พระนารถยอมรับว่าพระสัตย์วานมีคุณวิเศษทุกประการ แต่มี "ความบกพร่อง" ที่สามารถ "ลบคุณสมบัติ ทั้งหมดได้" คือ "อันสัตย์วานกุมารนี้ น่าเสียดายเขมมีอายุสั้น และภายในหนึ่งปีนี้เท่านั้น จะต้องม้วยชีวันวางวาย ฯ" (หน้า 53)

ท้าวอัสวตัมได้ฟังพระนารถกล่าวเช่นนั้น ก็ให้รู้สึกเศร้าสลดพระทัย จึงกล่าวอุทานว่า

๑ อนิจจา ! สาวิตรี, ณนี้หนอ ได้ทราบเหตุตัวพ่อพลอยใจหาย

สงสารลูกผูกจิตคิดรักชาย จะมิได้สมหมายแล้วครานี้

อันองค์พระนารทกล่าวพจน์แจ้ง ทายถลงต้องเชือกท่านเต็มที
 ลูกหญิงจงตรีไตรคูให้ดี คิดเลือกหาสามีอื่นเป็นไร ฯ

(หน้า 53)

คำประพันธ์ดังกล่าวมีน้ำเสียงที่ไพเราะ ด้วยสัมผัสสระสัมผัสอักษร และแสดงความรู้สึกของผู้เป็นพ่อได้ดี การเริ่มต้นวรรคด้วยคำว่า "อนิจจา" เป็นคำอุทานที่บ่งบอกถึงความเวทนาอย่างจับใจ พระองค์มิได้คาดคิดว่าพระธิดาพระองค์เดียวของพระองค์จะต้องประสบกับเหตุการณ์เช่นนี้ พระองค์รู้สึก "พลอยใจหาย" เหมือนกับหัวใจได้กระตุบหยุดเต้นไปจับปล้นด้วยความสงสารลูกที่ต้องผิดหวังตั้งแต่แรก "ผูกจิตคิดรักชาย" แต่ก็เพียง "ผูกจิต" เท่านั้น ยังสามารถเปลี่ยนใจได้ จึงขอให้นาง "จงตรีไตรคูให้ดี คิดเลือกหาสามีอื่นเป็นไร" เพื่อความสุขของนางนั่นเอง

ความตื้นตระหนกของพระนารทและท้าว-อัครวดี เป็นภาพที่ติดกันกับความเข้มแข็ง เด็ดเดี่ยวของนางสาวตรี นางมิได้หวั่นไหวกับข่าวร้าย แต่นางเกรงว่าจะไม่ได้ครองคู่กับพระสัตยวาน ดังนั้นนางยังคงยืนยันที่จะเลือกพระสัตยวานผู้ที่มีชีวิตอยู่ได้สักเพียง 1 ปี เป็นพระสวามี นางมิได้คิดว่าการตัดสินใจครั้งนี้เป็นความผิดพลาดที่ยิ่งใหญ่หากแต่นางพยายามชี้แจงให้พระราชบิดายอมรับสิ่งที่นางได้เลือกแล้ว ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

๑ โอ้อ่าพระบิดาบังเกิดเกล้า	ทรงเดชดำรัสเช่นนั้นได้
ลูกบาทย์กตได้เพียงหนเดียวไซรี	ทั้งบุตรเรียกให้ได้หนึ่งครั้ง
อนึ่งล้นวาจาว่าสกให้	ก็ได้เพียงครั้งเดียวเป็นที่ตั้ง
สามอย่างนี้ทำได้เพียงหนึ่งครั้ง	ขอพระองค์ทรงฟังลูกจงดี

ถึงเจ้าชายจะมีอาสุสัน

หรือไว้พวงคุณธรรมล้อมศักดิ์ศรี

หม่อมฉันได้ปลงใจเลือกเธอนี้

ไม่ขอให้สามีอื่นมาครอง

(หน้า 53-54)

วรรคแรกเริ่มบทร้องด้วยคำว่า "โอ้อ่า"

ฟังคล้ายเป็นการโอดครวญ บ่งบอกถึงความเจ็บปวดรวดร้าวใจที่ "พระบิดา บังเกิดแก่ศ ทรงเดชดำรัสเช่นนั้นได้" การเรียกเช่นนั้นสัมพันธ์กับความปวดร้าวใจ เมื่อพระราชบิดาผู้เป็นที่รักและเคารพเป็นผู้ที่นางเกิดทูลบูชา มองข้ามความรัก อันมั่นคงของนาง ท้อความ "ดำรัสเช่นนั้นได้" คล้ายกับการตัดพ้อว่าพระราชบิดา ไม่น่าตรัสให้นางเลือกหาสามีอื่นทั้งๆ ที่พระองค์ก็ทราบว่านางรักพระสัตยวาน และให้โอกาสนางเลือกแล้ว ในวรรคที่ 3 ถึง 6 นางจึงพยายามโน้มน้าวให้ พระราชบิดา ยอมให้นางได้ครองคู่กับพระสัตยวานโดยอ้างว่า การตกของ ลูกบาศก์ การยกบุตรไว้ให้ และการลั่นวาจาว่ายกให้ สามอย่างนี้ทำได้เพียง ครั้งเดียว และนางเต็มใจที่จะวิวาห์กับพระสัตยวานดังที่ยืนยันและยืนยันคำขาด ใน 4 วรรคสุดท้าย ว่า "ถึงเจ้าชายจะมีอาสุสัน หรือไว้พวงคุณธรรมล้อม ศักดิ์ศรี หม่อมฉันได้ปลงใจเลือกเธอนี้ ไม่ขอให้สามีอื่นมาครอง" คำขาดนี้ แสดงการตัดสินใจแน่นอนแล้วอย่างเด็ดเดี่ยว

1.3.1.2 เมื่อสมหวังแล้วแต่ต้องพลัดพรากกัน

เมื่อถึงวันที่พระสัตยวานจะต้องตาย นาง- สาวิตรีได้บำเพ็ญตบะอดอาหารมาถึงสามราตรี และขอติดตามพระองค์ไปเก็บ ผลไม้และตัดไม้ในป่า เมื่อพระสัตยวานจะไม่ยอมให้นางไปด้วยเพราะเกรงว่า นางจะได้รับอันตราย นางก็กั้นแสงจนพระสัตยวานต้องอนุญาต เมื่อพระชม เสด็จมารับปราณของพระสัตยวาน นางสาวิตรีคร่ำครวญกับศพพระสัตยวาน อย่างน่าสงสาร และพยายามขอติดตามปราณพระสัตยวานไป ดังคำประพันธ์ ต่อไปนี้

๑ โอ้อ้อว่าพระทูลกระหม่อมแก้ว มาทักเมียเสียแล้วช่างทำได้
 จะเสด็จจรดล ณ หนใด ไช้ไม่ชวนเมียไปเป็นเพื่อนทาง
 พระมาทักเมียไว้ไม่น่าพา ปล่อยให้ร้างกลางป่าอันใหญ่กว้าง
 เมียอยู่เดียวพุ่มพอกออ้างว้าง ขอวายวางชีวิตติดตามไป ฯ

(หน้า 78)

การเริ่มต้นวรรคด้วยคำว่า "โอ้อ้อ" เป็น
 เสมือนเสียงร้องไห้คร่ำครวญถึงผู้เป็น "ทูลกระหม่อมแก้ว" ผู้เป็นที่รักเพียง
 ผู้เดียว การสูญเสียผู้เป็นที่รักย่อมนำความเศร้าโศกเสียใจอย่างสาหัสมาสู่
 นางสาววิตรี แม้นางจะเพียรพยายามติดตามมา แต่ในที่สุดพระสัสถขวานก็ทิ้งนาง
 ไป มีหนทางเดียวที่จะติดตามไปได้คือ "ขอวายวางชีวิตติดตามไป" ความรัก
 และน้อยใจทำให้นางตัดพ้อว่า "ช่างทำได้" พระองค์ "จะเสด็จจรดล ณ หนใด
 ไช้ไม่ชวนเมียไปเป็นเพื่อนทาง พระมาทักเมียไว้ไม่น่าพา ปล่อยให้ร้างกลางป่า
 อันใหญ่กว้าง" ทำให้ "เมียอยู่เดียวพุ่มพอกออ้างว้าง" คำว่า "อ้างว้าง"
 เสียงพยัญชนะต้น /อ/ เป็นเสียงระเบิด เสียง /ว/ เป็นเสียงอรรหสระ
 เมื่อผสมกับสระเสียงยาว และตัวสะกดเสียงก้องทำให้เสียงทอดยาวออกไป
 รับกับความหมายที่แสดงความเปล่าเปลี่ยวเดียวดายในป่าอันกว้างใหญ่

การที่นางสาววิตรีได้พยายามติดตามปรานไป

แม้พระชมจะห้ามอย่างไรนางก็ยังคงกล่าวอ้อนวอนไม่ลดละ ดังถ้อยคำที่แสดง
 ถึงความรักที่มีต่อพระสัสถขวานถึง 3 ครั้ง ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

ครั้งที่ 1	๑ พระภรรดาถูกพาไปหนไหน	หม่อมฉันขอตามไปพระเจ้าข้า
	หรือเสด็จไปเองในมรรคา	ข้าก็จะขอตามเสด็จไป
ครั้งที่ 2	๑ หม่อมฉันอยู่ใกล้องค์พระภรรดา	จะเห็นเงาเห็นอ้อมเมื่อยล้าหามีได้
	พระภรรดาตกอยู่สภาวะใด	หม่อมฉันขออยู่ในสภาวะนั้น

ครั้งที่ 3 ๑ กระหม่อมฉันอยู่ข้างพระภรรดา มรรคาฮีดยาก็เดินได้
จะขอตามเสด็จอีกต่อไป เทพไทจงโปรดปราน

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงใช้ถ้อยคำที่มีความหมายหนักแน่น มีสัมผัสที่ไพเราะเหมาะเจาะ แสดงให้เห็นถึงความรักและภักดีที่นางสาวตรีมีต่อพระสัตยวาน ในบทที่ 1 แสดงถึงการขอติดตามไปทุกหนทุกแห่ง บทที่ 2 แสดงถึงความแข็งแกร่งอดทนที่จะติดตามไปไม่สิ้นสุดและขอร่วมทุกข์ด้วยในสภาพเดียวกับพระสัตยวาน บทที่ 3 กล่าวว่ ความสุขที่จะได้อยู่เคียงข้างสามีทำให้ไม่หวั่นต่อหนทางไม่ว่าจะฮีดยาวเพียงใด

ถ้อยคำดังกล่าวเป็นอนุภาวะของรติภาวะที่แสดงความรักและภักดีที่สูงใหญ่ นางไม่ยอมพรากจากสามี แม้ความตายและพระขามัจจุราชก็มีอาจขัดขวางความตั้งใจของนางได้

1.3.2 ความรักของผู้ที่อยู่ด้วยกัน

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้บทร้องโต้ตอบระหว่างนางเอกและพระเอกเพื่อแสดงความรักที่มีต่อกัน ซึ่งมีหลายตอน เช่นตอนพระสัตยวานแสดงความห่วงใยอาหาร เมื่อขอร้องให้นางเสวยอาหารหลังจากที่ได้บำเพ็ญตบะล่วงเข้าสามราตรี นางสาวตรีขอร้องมิให้พระสัตยวานละทิ้งนาง แล้วต่างเจรจาแสดงความรักต่อกัน ดังคำประพันธ์ตอนหนึ่งว่า

พระสัตยวาน ๑ อันความรักของพีมามากน้อย อยู่เพียงไรไม่ถอยนะ ร้อยซึ่ง
ถึงแม้ว่าฟ้าดินจะกินพัง พิกซึ่งรักน้องผู้ต้องใจ

นางสาวตรี ๑ ทุกประเทศเขตแดนวันแดนตรี หากรรดาเช่นนี้มีที่ไหน
ตั้งแต่มาเป็นข้าพระบาทไซร์ หม่อมฉันได้รับสุขทุกคืนวัน.
พระสัตยวาน ๑ อันตัวพี่นี่เป็นเพียงชาวป่า จึงแสนตื่นวิตาผู้เลอสรร
นางสาวตรี บุญที่สร้างแต่ปางอดีตนั้น ช่วยหม่อมฉันมาเป็นข้าพระองค์.
พระสัตยวาน อันความรักเหมือนน้ำอัมฤต
นางสาวตรี ได้ดื่มแล้วชื่นจิตพิสวง
พร้อมกัน ระงับโศกโรคสูญพวง เพราะรักวันยืนยงช่วยวนใจ

(หน้า 60-61)

บทร้องโต้ตอบดังกล่าวบ่งบอกถึงความรักที่หวานชื่น ไม่มี
วันจิตจางของตัวละครทั้งสองได้เป็นอย่างดี พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า-
เจ้าอยู่หัวทรงใช้ถ้อยคำ ที่มีสัมผัสไพเราะ เพื่อกล่าวคำรักที่อ่อนหวานน่า
ประทับใจ ดังจะวิเคราะห์ต่อไปนี้

พระสัตยวานกล่าวถึงความรักที่มั่นคงและยิ่งใหญ่ของ
พระองค์ที่มีต่อนางสาวตรี ด้วยถ้อยคำที่มีเสียงสัมผัสไพเราะ ดังที่ขีดเส้นใต้ไว้
และถ้อยคำที่แสดงความจริงจิงหนักแน่น เช่นข้อความ "ถึงแม้ว่าฟ้าดินจะกินพัง
พี่ก็ยังรักน้องผู้ต้องใจ" การซ้ำเสียงพยัญชนะต้น /พ/ เหมาะกับความหมายที่
แสดงถึงการพังทลายและล่มสลายของ "ฟ้าดิน" ซึ่งดูรุนแรง เมื่อเทียบกับ
ความมั่นคงในความรักของพระองค์ แม้จะเป็นการกล่าวเกินจริง แต่ก็แสดงให้เห็น
นางสาวตรีและผู้เสพได้รับรู้ถึงความรักที่ยืนยงและมากมายมหาศาล ซึ่งมอบแต่
"น้องผู้ต้องใจ"

นางสาวตรีกล่าวถ้อยคำที่สร้างความอึดอึดใจแก่พระ-
สัตยวานว่า ทิวทั้งสามโลกนี้จะหาสวามีที่ดีเช่นพระสัตยวานไม่ได้อีกแล้ว และ
"ตั้งแต่มาเป็นข้าพระบาทไซร์ หม่อมฉันได้รับสุขทุกคืนวัน" คำว่า "ทุกคืนวัน"
บ่งบอกความสม่ำเสมอไม่มีเว้นว่าง

พระสัตรขวานจึงกล่าวคำขอร้องนางและแสดงถึงความต่ำต้อยของพระองค์ซึ่งเป็นเพียง "ชาวป่า" พระองค์จึง "ตื่นวนิดาผู้เลอสรร" คำว่า "ตื่น" แสดงภาวะความตื่นเต้นขึ้นชมเพราะไม่เคยพบเห็นมาก่อนเนื่องจากนางสาววิตรีมีความงามที่ "เลอสรร" ต้องงามมากเกินกว่าจะหาใครงามเท่า

นางสาววิตรีกล่าวตอบว่า "บุญที่สร้างแต่ปางอดีตนั้น ช่วยหม่อมฉันมาเป็นข้าพระองค์" คำตอบนี้แสดงว่าการเป็นข้าชายาของพระสัตรขวานคือการเป็น ข้าที่จงรักภักดีต่อสวามี นางมีความสุข ดีใจ และภาคภูมิใจที่ได้ครองคู่กับพระสัตรขวาน นางจึงคิดว่าเป็น "บุญ" ที่ชักนำให้

พระสัตรขวานเอยถึงความรักด้วยความปิติว่า "อันความรักเหมือนน้ำอัมฤต" น้ำอัมฤตคือน้ำทิพย์ การเปรียบความรักเป็นน้ำทิพย์อันวิเศษ แสดงว่าความรักของพระสัตรขวานและนางสาววิตรี เป็นรักที่หอมหวานชุ่มชื่นชีวิตให้มีพลังแห่งกล้าฮั่นนาน ดังที่นางกล่าวต่อว่า "ได้ดื่มแล้วที่นจิตพิศวง" คือ ทำให้ผู้ที่มีความรักรู้สึกชื่นใจได้อย่างน่าอัศจรรย์ และยัง "ระงับโรคโรคนุญนพพะวง" ทั้งพระสัตรขวานและนางสาววิตรี รู้ซึ่งถึงค่าแห่งความรักว่าสามารถ "ระงับ" ยับยั้งได้ทั้งความโศกและโรค ตลอดจนความกังวล

การกล่าวถ้อยคำแสดงความรักต่อกันด้วยความรู้สึกรักใคร่ เกิดทูนซึ่งกันและกัน ให้เกียรติกัน ย่อมนำมาซึ่งศฤงคารรสแก่ผู้เสพ อีกทั้งให้ข้อคิดว่าความรักที่แท้จริงเป็นสิ่งล้ำค่า ผู้ใดรู้ค่าแห่งความรักรู้จักถนอมรักไว้ผู้นั้นก็จะมีความสุขเหมือนดังได้ดื่มน้ำอัมฤต ดังพระสัตรขวานและนางสาววิตรี

นอกจากนี้ยังมีคำประพันธ์ที่เป็นบทโต้ตอบกันด้วยถ้อยคำที่แสดงความรักต่อกันในองก์ที่ 3 ตอนที่ 1 ขณะที่ทั้งสองพระองค์เสด็จออกไปไปหาผลไม้และไม้พิน ซึ่งจะกล่าวถึงในข้อ 1.4.4 ส่วนการแสดงความรักกันด้วยการโอบกอดและจูมพิตปรากฏเป็นคำบรรยายประกอบในวงเล็บ เช่น

ในองก์ที่ 3 เมื่อพระสมุทธานชีวิตพระสัตยวาน นางสาวิตรีกลับไปหาร่างพระสัตยวาน มีคำบรรยายไว้ว่า "(...นางสาวิตรี...นั่งลงแล้วซ่อนตัวพระสัตยวานขึ้นนอนบนตัก...พระสัตยวานค่อยๆ พ้นขึ้น, ตาแลดูนางสาวิตรีอย่างตลึงก่อน, แล้วค่อยๆ ยิ้ม, และในที่สุดยกแขนขึ้นกอดคอนางสาวิตรี...)" (หน้า 93) หลังจากนั้นจะเป็นบทร้องของพระสัตยวานซึ่งมีความไพเราะอ่อนหวานและออกอ้อนดังความใน 2 วรรคสุดท้ายว่า "ขอจุมพิตนิดเถิดแม่-รูปทอง พอแก้ความเศร้าหมองเมื่อผืนนั้น" (หน้า 93) เมื่อจบบทร้องมีคำบรรยายอีกครั้งว่า "(นางสาวิตรีก็ลงไปหาพระสัตยวานและจุมพิต)" (หน้า 93)

สามารถสังเกตเห็นได้ว่ากิริยาที่นางสาวิตรี "ซ่อน" ตัวพระสัตยวานขึ้นนอนบนตักนั้น เป็นกิริยาที่กระทำด้วยความทะนุถนอมและรักใคร่ เมื่อพระสัตยวานพ้นขึ้นจึงเห็นนางก่อน และการมองดูนางอย่าง "ตลึง" นั้น เป็นเพราะในความรู้สึกของพระองค์ พระองค์ "คิดว่าขาดลมปราณแล้วเมื่ออีก" แต่เมื่อล้มตานั้น พระองค์ก็เห็นนางสาวิตรี พระองค์จึงประหลาดใจและเกิดความรู้สึกโล่งใจในเวลาต่อมาเพราะพระองค์คิดว่าพระองค์เพียงแต่ฝันไป พระสัตยวานจึงค่อยๆ ยิ้ม เป็นยิ้มที่แสดงถึงความสุขที่ได้กลับมาพบนาง พระองค์จึง "ยกแขนขึ้นกอดคอนางสาวิตรี" อันเป็นกิริยาที่แสดงถึงความปลื้มปิติ พระองค์ขอจุมพิตนาง เพื่อให้คลายความตื่นตระหนกเป็นการเรียกขวัญกลับมา นางสาวิตรีจึงก็ลงไปหา เพื่อให้พระสัตยวานจุมพิต

อาจตั้งข้อสังเกตได้ว่า คำประพันธ์ร้อยกรองส่วนที่เป็นบทร้องนั้น มีความสัมพันธ์กับการบรรยายฉากกิริยาของตัวละครอย่าง เป็นเอกภาพ ให้ความซาบซึ้งในศฤงคารรสจากรติภาวะหลังจากเหตุการณ์ที่เลวร้ายได้ผ่านพ้นไป

1.4 กลวิธีการดำเนินเรื่อง

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้กลวิธีในการดำเนินเรื่อง สาวিতรี 4 ประการ คือ 1) บทร้อง 2) การลำดับเหตุการณ์ 3) การเปิด-ปิดเรื่อง 4) ฉาก ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.4.1 บทร้อง

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์เป็นบทละครร้องแบบละครดึกดำบรรพ์ จึงไม่ปรากฏตัวผู้เล่าในเนื้อเรื่อง ผู้เสพจะเข้าใจความรู้สึกนึกคิดและเหตุผลของพฤติกรรมจากบทร้องของตัวละคร ไม่มีคำบรรยายฉากกับกิริยา และความคิดอย่างบทละครว่า ทรงใช้คำประพันธ์ร้อยกรองเป็นบทร้องของตัวละครซึ่งเป็นบทร้องโต้ตอบกัน เป็นบทสรรเสริญ เป็นบทสวด เป็นบทชมธรรมชาติ และเป็นบทถวายพระพร และทรงใช้ร้อยแก้วในการบรรยายฉากและฉากกิริยาของตัวละครสำหรับผู้จัดแสดงและผู้อ่าน โดยใช้เครื่องหมายวงเล็บกำกับ ส่วนผู้ชมก็จะได้เห็นการแสดงโดยตรง โดยไม่มีบทบรรยายดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.4.1.1 บทร้องโต้ตอบกัน

เรื่อง สาวิตรี เป็นบทละครร้องแบบละครดึกดำบรรพ์ บทร้องส่วนใหญ่จึงเป็นบทสนทนาโต้ตอบกัน เว้นแต่ในองก์ที่ 2 มีบทรำพึงรำพัน และในองก์ที่ 3 ตอนที่ 1 มีบทชมดอกไม้และบทร้องคร่ำครวญของนางสาวิตรี และนอกจากนี้ในองก์ที่ 2 มีบทสวดเพื่อบูชาเทพเจ้า บทสนทนาจึงมีความสำคัญมาก เพราะใช้ในการดำเนินเรื่องเพื่อให้ตัวละครแต่ละตัวบรรยายและพรรณนาเรื่องที่เป็นประสบการณ์ ตลอดจนความคิด อารมณ์ และความรู้สึกต่างๆ ของตน ทำให้ผู้เสพเข้าใจลักษณะนิสัยของตัวละคร และรู้ซึ่งถึงความรักของตัวเอก นอกจากนี้บทสนทนาที่แสดงถึงความมุ่งมั่นไม่ลดละ

สติปัญญาและความรักแท้ของนางสาวิตรีที่เด่นชัดก็คือบทสนทนาระหว่างนางกับ
พระชม ในองก์ที่ 3 ตอนที่ 1 ดังนี้

สาวิตรี	๑	กระหม่อมฉันอยู่ข้างพระภรรดา มรรคาชิดยาวก็เดินได้ จะขอตามเสด็จอีกต่อไป	เทพไทจงโปรดปราณี
.....			
		อันผู้ใดทรงธรรมเที่ยงสถิต ความใจดีมีจิตมากเมตตา	ชนย่อมอดยากเป็นมิตรเป็นหนักหนา ย่อมแนะนำสัตว์นานาไว้วางใจ
พระชม	๑	ภักตราช่างว่านางเอ๋ย เอาเถอะแม่ประสงค์พระพรใด เว้นแต่ชีวิตพระสัตยวาน	เรามีเคยฟังคำนี้ที่ไหน เราจะให้ดังขอไม่รอรี
สาวิตรี		คือกระหม่อมฉันไซ้ร้อขอให้ พรนี้ยินดีประสาทให้	ขอประทานพรเพิ่มเฉลิมศรี โอรสเรืองฤทธิ์ถึงร้อยคน
พระชม		กลับเสียที่เถิดนางนิรมล	ลูกเขอจะภาซัยทุกแห่งหน จะเดินด้นต่อไปท่าไม่มี
สาวิตรี		การดำเนินร่วมทางอย่างเปนมิตร พระองค์เป็นยอดธรรมะจาวี	กับผู้สุจริตย่อมเป็นศรี หม่อมฉันนี้จึงตามเสด็จจร
.....			
พระชม		วาจาเขอเป็นคติดีทั้งหมด ได้ฟังแล้วก็เพลินเจริญใจ จงขอพรอีกเป็นคำรบห้า จงขอพรสุดประเสริฐเกิดคราวนี้	มกุรสแกมธรรมอันผ่องใส อ้าทราวม้วยประเสริฐรู้เล็ดนารี อันตูข้าไม่ขัดมารสี จะยินดีให้สิ้นสมจินดา

สาวิตรี พระชม	๑ อ้าพระผู้ประสาทศวีส์ดี ไหนจะได้สมถวิลจินตนา ฉนั้นจึงจำต้องขอประทาน คำรงพระวาทที่ลั่นไว้ ๑ อันวาจาของข้านี้ขียนขง (เปลื้องบ่วงจากตัวปราณ)	พรพัตต์นั้ประทานแก่คู่ข้า แม้ไว้พระภรรยาผู้ซาใจ ชีวิตพระสตัชวานคืนขึ้นใหม่ สมที่ไ้เป็นภรรยา และข้าคงกระทำเหมือนเช่นว่า
------------------------------	---	--

..... (หน้า 88-91)

บทสนทนาซึ่งเป็นบทร้องโต้ตอบของนางสาวิตรี

กับพระชมนี้ แสดงถึงปฏิภาณที่นางสามารถแสดงเหตุผลเป็นคติได้ เป็นที่พึงใจ
 จนพระชมประทานชีวิตพระสตัชวานให้ทั้งๆ ที่พระชมปฏิเสธโดยตลอดว่า "เว้น
 แต่ชีวิตพระสตัชวาน" เท่านั้นที่ให้ไม่ได้ แต่เมื่อนางได้รับพรข้อที่ 4 ให้มีโอรส
 ถึงร้อยคน พระชมจึงต้องให้พรข้อที่ 5 เพื่อ "คำรงพระวาทที่ลั่นไว้"

1.4.1.2 บทร้องถวายพระพร บทสดุดี บทร้องห่ม

และบทสวด

ในบทละครเรื่องนี้มีบทร้องถวายพระพร

หลายบทที่สำคัญ บทถวายพระพรซึ่งตัวละครหลายตัวร่วมกันร้อง ปรากฏใน
 องค์กรที่ 1 เป็นบทถวายพระพรแด่นางสาวิตรีจาก "เสวกาและข้าหลวง" ทั้ง
 ชายหญิง เพื่อให้นางสาวิตรีประสบแต่ความสุขในชีวิตสมรส ในองค์กรที่ 3
 ตอนที่ 2 พรหมณ์และพรหมณี อวยพรให้พระสตัชวาน นางสาวิตรีจึงมีแต่
 ความสุข และมีพระราชโอรส และในองค์กรที่ 3 ตอนที่ 3 เหล่าข้าราชการ
 ของท้าวทงมัตเสน ถวายพระพรแด่ท้าวทงมัตเสน นางไสยพา พระสตัชวาน
 และนางสาวิตรี บทร้องเหล่านี้ทำให้ผู้เสพมีความสุขยิ่งขึ้น เพราะผู้เสพยอม
 มีความยินดีและความสุขเมื่อได้เป็นผู้สังเกตและรับรู้ถึงความสุขของตัวละคร
 ที่ผู้เสพชื่นชอบทั้งผู้ถวายพระพรและผู้รับพร

บทร้องเหล่านี้มีความกลมกลืนกับเหตุการณ์ และช่วยเสริมบรรยากาศและทำให้พฤติกรรมของตัวละครมีความลึกซึ้งดังที่จะยกมาบางบท เช่น เมื่อพระสัตยวานกับนางสาวตรีเข้ามาทูลลาท้าวทขุมต์เสนา และนางไสยพาเข้าป่าเพื่อหาฟันและผลไม้ เหล่าพราหมณ์และพราหมณีร้อง อวยพรพร้อมกันดังนี้

๑ ขอให้องค์พระสัตยวาน	และนงคราญสาวตรีศรีใส
ได้เคียงคู่อยู่สมภิรมย์ใจ	ตลอดไปไม่น้อยกว่าร้อยปี
ขอให้มิไอรสยศยง	เพื่อสืบสันตติวงศ์เฉลิมศรี
ให้ลูกเธอทุกองค์ทรงฤทธิ	อีกทั้งมีเกียรติไกรในชมพู

(หน้า 73)

บทสวดในองก์ที่ 1 ชีวราชบริวารของท้าว- อัครบตรี้องบทสวดที่ท้าวอัครบตรีและพระนารท บทสวดนี้ทำให้ผู้เสพได้รับทราบวาทะละครทั้งสองเป็นผู้ทรงคุณธรรม ผู้เสพจึงเกิดความชื่นชมนับถือ ดังนั้นเมื่อตัวละครทั้งสองรู้สึกท้วงใจในการเลือกคู่ครองของนางสาวตรี ผู้เสพก็จะมีอารมณ์ร่วมกับตัวละครทั้งสอง นอกจากนั้นผู้เสพจะเกิดความเชื่อถือในคำกล่าวของพระนารทว่าพระสัตยวานจะมีพระชนม์อยู่ได้อีกเพียง 1 ปี และนางสาวตรี ก็คงจะเชื่อ เช่น เดียวกันแต่นางก็ยังคงเลือกพระสัตยวาน การกระทำของนาง จึงทำให้ผู้เสพซาบซึ้งในความรักของนางอย่างลึกซึ้ง

บทร้องหมู่ ในองก์ที่ 1 เป็นบทร้องของ เหล่านางพระกำนัลที่แสดงความชื่นชมยินดีแก่นางสาวตรีเมื่อกลับจากเดินทางหาคู่ครองมีดังนี้

๑ ยอกรถึงเกล้าวันทา	องค์พระชิตามารสี
เสด็จกลับจากป่าพนาลี	เข้าสู่ราชธานีศรีวิไล

อันองค์สมเด็จพระบิดา	ทรงยินดีปรีดาหาไม่
ประทับคอยต้อนรับ	เชิญเสด็จเข้าไปอำรورا
ข้าเจ้าเหล่าราชบริพาร	ก็พากันเบิกบานไปทั่วหน้า
พระลูกเขยเลขเกศเสด็จมา	ก็เห็นเกล้าเหล่าข้าท้าวธานี

(หน้า 42)

บทร้องนี้บ่งบอกว่าผู้ร้องมีความยินดีและเบิกบานร่วมกับท้าวอัสวดีพระราชบิดาของนางซึ่งกำลัง "ประทับคอยต้อนรับอรไทย" ซึ่งกลับจากป่ามาสู่ราชธานีอย่างปลอดภัย ความปลื้มปิติยินดีที่เกิดแก่ท้าวอัสวดีย่อมมีผลแก่เหล่าข้าราชบริพาร ยิ่งกว่านั้นความเมตตาของพระราชบิดาต่อข้าแผ่นดินเป็นเหตุให้รู้สึก "เย็นเกล้า... ท้าวธานี" เพราะความทุกข์ร้อนมลายไป นอกจากนี้บทร้องนี้สามารถทำให้ผู้เสพพลอยรู้สึกตื่นเต้นยินดีไปด้วยที่จะได้ฟังข่าวพิชิตสมพร โดยเฉพาะจะได้รู้ว่านางสาวตรีเลือกใครเป็นคู่ครอง

บทสวดซึ่งปรากฏในองค์ที่ 2 เมื่อเวลาจวนรุ่งพราหมณ์และท้าวทขุมต์เสนสวดสรรเสริญและขอพรจากเทพเจ้า บทสวดดังกล่าวจะมีความสัมพันธ์กับเนื้อเรื่องในตอนต่อไป คือ เมื่อเสร็จบทสวดนี้นางสาวตรีก็เสด็จมาเข้าเฝ้าท้าวทขุมต์เสน ท้าวทขุมต์เสน นางไสพยาและเหล่าพราหมณ์ก็ประสาทพรให้แก่นาง มีพรตอนหนึ่งว่า "ขอข้าให้บังอรต้องเป็นหม้าย ขอให้โฉมเจลา กับเจ้าชาย ได้ขึ้นชมสมหมายสพาคนาน" (หน้า 67) บทถวายพระพรของพราหมณ์ผู้ได้สวดบูชาเทพเจ้าเป็นนิจก็ย่อมมีความขลังและศักดิ์สิทธิ์ ตลอดจนพรจากนางไสพยาและท้าวทขุมต์เสน ทำให้ผู้เสพมีความหวังว่าพระสัตย์วานจะต้องไม่สิ้นพระชนม์

1.4.1.3 บทรำพึงความในใจ

ในองค์ที่ 2 นางสาวิตรีรำพึงความในใจ

ซึ่งไม่อาจบอกกล่าวแก่ผู้ใดได้ว่าพระสัตยวานจะสิ้นพระชนม์ในวันรุ่งขึ้น ผู้เสพ
จะรับอารมณ์และความรู้สึกของตัวละครจากคำรำพั้งนั้น จนเกิดความรู้สึกสงสาร
และชื่นชมในความเป็นชัตติชนาริผู้มีขันติเป็นเลิศ ดังที่ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ไว้ใน
ข้อ 1.2.1.2

1.4.1.4 บทชมธรรมชาติ

ในองค์ที่ 3 ตอนที่ 1 ขณะที่พระสัตยวาน

ทรงตัดกิ่งไม้ก่อนปวดพระเศียรและแนบนิ่งไป "นางสาวิตรีไปนั่งใต้ร่มไม้ใหญ่,
หยิบดอกไม้ออกจากในยาม, และมีดสอดดอกไม้พลงร้องรำพาลาง" (หน้า 76)
ดังบทที่บรื่องต่อไปนี้

๑ สุมาลีหลายๆ มากมวลมี	ต่างๆ สีราวลาชวิเลขา
เหมือนแสร้งแต่งล่อแมลงให้บินมา	เพราะหมายว่ามีกลิ่นอันรินราว
เปรียบเหมือนนางครุณียากมีคู่	แต่งกายล่อชู้ให้เห็นสรว
เพื่อจะลวงชายหลงและงงว	แล้วเอออวยรับรักสมัคกัน
แต่มีบางมาลีสีอ่อนๆ	กลิ่นขจรรื่นรมย์ลมพาฝัน
ภุมรินินิตที่สุคันท์	เพราะรู้จักเลือกพื้นที่ดีจริง
เปรียบสตรีผู้มีสุขุมชาติ	มรรยาทน่าชมสมกับหญิง
บุรุษดีใฝ่ถนอมกล่อมเลี้ยงจริง	เพราะรักยิ่งขงยอดจอตดวงใจ

(หน้า 76-77)

คำประพันธ์ดังกล่าวมีเสียงสัมผัสที่ไพเราะ
และความเปรียบที่ลึกซึ้งกินใจ สังเกตได้ว่าแม้ขณะนั้นนางกำลังหัวนเกรงว่า
ใกล้จะถึงเวลาที่พระสัตยวานจะต้องจากไป นางก็สูดสูดสำห้ชมใจไว้ ไม่แสดง
ความวิตกออกมานอกหน้า หากแต่พยายามใช้ความสามารถของตนขับร้อง

ประโลมใจสวามีจนถึงเวลาคืบขัน กล่าวได้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า-
เจ้าอยู่หัวทรงแสดงความเยือกเย็น ชันติ และวิริยะของนาง ให้เห็นว่านาง
พร้อมที่จะรับสถานการณ์ไม่ว่าจะร้ายแรงเพียงใด โดยไม่ยอมแพรงพราายให้สวามี
ทุกข์ร้อนไปด้วย

กลวิธีที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า-

เจ้าอยู่หัวทรงใช้ในเรื่อง สาวิตรี สามารถเข้าประสบการณ์ทางสุนทรียะได้ดี
แม้ว่าผู้เสพอาจจะเป็นผู้อ่านไม่ใช่ผู้ชม และแม้ว่าธรรมชาติของบทละครเรื่อง
แบบละครดึกดำบรรพ์ไม่มีการพรรณนาอากัปกิริยาของตัวละคร และฉากใน
บทเรื่องซึ่งเป็นร้อยกรอง แต่บทเรื่องก็สามารถแสดงพฤติกรรม ลักษณะนิสัยและ
อารมณ์ความรู้สึกที่ลึกซึ้งของตัวละครได้ดี¹ โดยไม่ต้องพึ่งคำบรรยายประกอบ
ของผู้เล่าเรื่อง

1.4.2 การลำดับเหตุการณ์

เหตุการณ์ในเรื่อง สาวิตรี เริ่มจากกลางเรื่อง มีการ
เล่าเรื่องย้อนหลังในบางครั้ง เมื่อต้องการกล่าวถึงเหตุการณ์ในอดีตเพื่ออธิบาย
ความเป็นมาของปัญหาที่เชื่อมโยงกับปัจจุบัน และทำให้เข้าใจความรู้สึกของตัวละคร
ได้ดียิ่งขึ้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ตัวละครเล่าเรื่อง
ย้อนหลัง 2 ลักษณะ คือ ตัวละครเป็นผู้เล่าเรื่องราวในอดีตของตนเอง และ
ตัวละครเป็นผู้เล่าเรื่องราวของตัวละครอื่น ดังรายละเอียดต่อไปนี้

¹ ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ (2517 : 34) กล่าวว่า
"วรรณคดีที่เป็นร้อยกรองนั้น มักจะมีอายุยืนนานกว่าวรรณคดีร้อยแก้ว
ร้อยกรองเป็นพาหะของความคิดที่ลึกซึ้งได้ และเป็นพาหะของความคิดสามัญ
ก็ได้ ถ้าหากใช้ร้อยแก้วแสดงทรรณะที่ลึกซึ้ง ก็กลายเป็นเรื่องความเชิง
ปรัชญาไป"

1.4.2.1 ตัวละครเป็นผู้เล่าเรื่องราวในอดีตของ

ตนเอง

กลวิธีการเล่าเรื่องย้อนหลังเช่นนี้ ทำให้ผู้เสพได้รับรู้อารมณ์ ความรู้สึกนึกคิดของตัวละครในขณะนั้น ดังเหตุการณ์ที่ปรากฏ ในองก์ที่ 1 มี 3 ครั้ง คือ ครั้งที่ 1 ท้าวอัสวบดีเล่าถวายพระนารทว่าพระองค์บำเพ็ญตบะถึง 18 ปี พระสาวตรีจึงประทานบุตรไว้ การเล่านี้ทำให้ผู้เสพทราบว่าท้าวอัสวบดีมีความรักและภาคภูมิใจในตัวนางสาวตรีมาก และทำให้ผู้เสพรู้ว่านางสาวตรีนี้งามต่ง "องค์พระสาวตรี" ครั้งที่ 2 นางสาวตรีทูลท้าวอัสวบดีว่านางได้ปฏิบัติตนตามที่ได้รับการอบรมมา นางจึงได้รับความปลอดภัยตลอดระยะเวลาการเดินทาง เพื่อไปแสวงหาบุตรที่คู่ควรเป็นคู่ครอง คำกราบทูลนี้แสดงถึงลักษณะนิสัยของนางสาวตรี ทำให้ผู้เสพชื่นชมในตัวนาง ครั้งที่ 3 นางสาวตรีทูลท้าวอัสวบดีถึงความรู้สึกขณะพบพระสัสดีชวาน ผู้เสพจะได้รับศรัทธาชื่นชม เมื่อได้รับทราบความรู้สึกของตัวละคร ดังที่ได้วิเคราะห์ในข้อ 1.3.1.1

1.4.2.2 ตัวละครเป็นผู้เล่าเรื่องของตัวละครตัวอื่น

กลวิธีที่ให้ตัวละครเป็นผู้เล่าเรื่องของตัวละครอื่นที่ตนประสมมาแก่ตัวละครด้วยกัน ทำให้บทละครกระชับ เพราะไม่ต้องเริ่มต้นตั้งแต่เรื่องในอดีต และสามารถสื่ออารมณ์และความรู้สึกได้ดี เช่น ในองก์ที่ 1 มี 3 ครั้ง ครั้งที่ 1 อมาตย์ผู้ใหญ่ผู้ตามเสด็จนางสาวตรีไปยังสถานที่ต่างๆ เพื่อเสาะหาคู่ครองเข้ามาทูลท้าวอัสวบดีว่าภารกิจสำเร็จ ล่วงไปด้วยดี น้ำเสียงของอมาตย์ผู้นี้แสดงความชื่นชม นิยมในตัวนางสาวตรี ทำให้ผู้เสพพลอยชื่นชมในตัวนาง ครั้งที่ 2 นางสาวตรีทูลท้าวอัสวบดีถึงพระราชประวัติของพระสัสดีชวาน น้ำเสียงในขณะนี้นางเล่าแสดงถึงความมีมุกตลกขบขันและยกย่อง ครั้งที่ 3 พระนารททูลถึงพระราชประวัติและคุณลักษณะ

ของพระสัตยวานแต่ท้าวอศิวดี ดังได้วิเคราะห์ไว้ในข้อ 1.2.2.1 และ
 ในองค์ที่ 3 ตอนที่ 3 อมาตย์ศาลวณครทูลพระสัตยวาน และนางสาวิตรี
 ว่าบัดนี้ฝ่ายกบฏได้พ่ายแพ้ต่อชาวเมืองๆ จึงมาเชิญท้าวทศุมัถเสนกลับไป
 ครองราชสมบัติดั้งเดิม

การเล่าเรื่องตามปฏิทินและการเล่าเรื่อง
 ย้อนหลังเพื่อเชื่อมโยงอดีตกับปัจจุบัน ทำให้เหตุการณ์ในเนื้อเรื่องถูกจัดวางไว้
 ตามลำดับความเหมาะสมมีความสัมพันธ์กันอย่างมีเอกภาพ

1.4.3 การเปิด - ปิดเรื่อง

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปิดเรื่อง
 ตอนท้าวอศิวดีประทับอยู่ พร้อมทั้งพระนารท ณ ท้องพระโรง มีข้าราชการวิพาร
 กำลังร้องบทสวดดี ทั้งท้าวอศิวดีและพระนารท¹ ทั้งสองพระองค์กำลังสนทนา
 ถึงเรื่องความสุขของผู้เป็นพระราชว่าเกิดจากการได้ ข้าผู้เฉลียวฉลาดและ
 จงรักภักดี มีข้าชวาและบุตรที่งามถือว่าเป็นเกียรติยศประการหนึ่ง หลังจากนั้น
 อมาตย์ผู้ใหญ่เข้าเฝ้า ทูลท้าวอศิวดีว่านางสาวิตรีกลับมาถึงพระราชวังโดย
 ปลอดภัยและภารกิจต่างๆ สำเร็จสมประสงค์ การเริ่มเรื่องเช่นนี้ช่วยผู้
 ผู้เสพเกิดความสนใจใคร่ติดตามว่านางทำภารกิจใด เหตุใดอมาตย์ผู้ใหญ่

¹ เรื่อง สาวิตรี ฉบับความเรียงทรงเริ่มเรื่องตามต้นฉบับ
 ภาษาอังกฤษของประติบัติจันทร์โรย คือกล่าวถึงท้าวอศิวดีบำเพ็ญตบะ
 พระสาวิตรีจึงประทานบุตรให้ หลังจากนั้นเรื่องก็ดำเนินมาตามลำดับปฏิทิน
 จนกระทั่งนางสาวิตรีเสด็จกลับมาเฝ้าท้าวอศิวดี (หน้า 1-6) จึงกล่าว
 ได้ว่า บทพระราชนิพนธ์ความเรียงและบทละครร้องมีการเปิดเรื่องที่
 ต่างกัน

จึงสรรเสริญนางว่า "ทานางใจไม่เท่าเขาวมาลัย นางเป็นยอดนงคราญใน
โลกนี้" (หน้า 39) และทำไมนางจึงเดินทางไปในป่า คำถามเหล่านี้เร้า
ความสนใจให้แสวงหาคำตอบต่อไป

การเปิดเรื่องโดยเริ่มจากตอนกลางของเรื่องแล้วจึง
ย้อนหลังกลับไปยังอดีต ทำให้เรื่องน่าสนใจติดตาม นอกจากนี้ในองค์ที่ 1
ยังมีบทสนทนากล่าวถึงประวัติของตัวละครเอกทั้ง 2 ซึ่งเพียบพร้อมด้วย
ความงามและความดี ลักษณะเช่นนี้สามารถทำให้ผู้เสพรับศฤงคารรสได้ดียิ่งขึ้น
ดังได้วิเคราะห์มาแล้วในข้อ 1.2

เรื่อง สาวিতรี จบลงอย่างมีความสุข เช่นเดียวกับ
วรรณคดีไทยโดยทั่วไป ปัญหาต่างๆ ได้คลี่คลายลงด้วยดี นางสาวิตรีได้
ชีวิตพระสัตยวานคืนมา ส่วนนางໄสพยาและท้าวทกษุมิตเสนก็มีพระเนตรดีดังเดิม
ข้าราชการบริพารอัญเชิญให้กลับไปครองราชสมบัติดังเดิม และมีเทพเจ้าทั้ง 4
คือ พระอินทร์ พระยม พระวรุณ และพระอิศานี มาร่วมกันถวายพระพรแต่
กษัตริย์ทั้ง 4 พระองค์ ตลอดจนอาณาประชาราษฎร์และจบลงด้วยคำถวาย-
พระพรจากเหล่าข้าราชการ เป็นการจบเรื่องที่น่าประทับใจ

อาจตั้งข้อสังเกตได้ว่า บทละครเรื่อง สาวิตรี
จบเรื่องต่างจากบทพระราชนิพนธ์ความเรียงเรื่อง สาวิตรี¹ การที่

¹ บทพระราชนิพนธ์ความเรียงในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า-
เจ้าอยู่หัว (ม.ป.ป. : 31-33) ซึ่งทรงแปลจากฉบับภาษาอังกฤษของประติป-
จันทรโรย จบลงเมื่อพระสัตยวานและนางสาวิตรีเสด็จกลับสู่อาศรม อันเป็น
การจบเรื่องที่ตรงกับเรื่อง สาวิตรี ใน มหาภารต ส่วนฉบับของประติป-
จันทรโรย ยังมีต่ออีก 2 สวรรค และจบลงเมื่อนางสาวิตรีมีโอรสชื่อองค์
และท้าวอัศวบดีก็มีโอรสห้าร้อยองค์ เหตุการณ์เป็นไปตามพรที่พระยมประทานให้
ถ้วนทุกประการ (เรื่องเดียวกัน : หน้าเดียวกัน)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงให้มีเทพเจ้าทั้ง 4 คือ พระอินทร์ พระยม พระวรุณ และพระอัคนี ประทานพรให้แก่ตัวละคร ทำให้ผู้เสพรู้สึกว่าเป็นพรที่เหมาะสมสำหรับตัวละครผู้ประพจน์และปฏิบัติดีโดยสม่ำเสมอทั้งนี้ เพราะพรจากเทพทั้ง 4 ย่อม เป็นพรที่ดีที่วิเศษที่สุด จึงเป็นพรที่ควรจะตกอยู่กับผู้ประพจน์ดี และเชื่อมั่นในคุณค่าของความดีจนเอาชนะอุปสรรคทั้งปวงได้ด้วยตนเอง

1.4.4 ฉาก

สาวตรี มีฉาก 2 ฉาก คือ ฉากในเมืองและฉากในป่า ฉากในเมืองมีเพียงฉากเดียวคือฉากท้องพระโรงของท้าวอัครบดินทร์ แห่งมัทนคร เป็นฉากที่ตระการตา แสดงถึงความโอ้อ่า มีการวางเครื่องราชูปโภคและเครื่องอังกาสพระฤๅษี มีมหาดเล็กคอยอยู่งานพัด และมีเสนามาตย์ ข้าราชการบริพารนั่งเฝ้าอยู่มีบรรยากาศของความสุข ส่วนฉากในป่าแบ่งออกเป็น 3 ฉาก คือ 1) ฉาก หน้าอาคารของท้าวทศมุตเสน เป็นฉากในองก์ที่ 2 2) ฉาก ป่าโปร่งเป็นฉากที่ใช้ในองก์ที่ 3 ตอนที่ 1 และตอนที่ 3 3) ฉากป่าทึบ เป็นฉากที่ใช้ในองก์ที่ 3 ตอนที่ 2

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบรรยายฉากไว้ในวงเล็บแทรกไว้ต้นหรือหลังบทร้องแต่ละตอน ผู้เสพรซึ่งเป็นผู้อ่านบทละครสามารถจินตนาการได้ว่า เหตุการณ์เหล่านั้นเกิดขึ้น ณ สถานที่ใดมีบรรยากาศอย่างไร สิ่งเหล่านั้นมีความสำคัญต่อการรับรส ดังฉากในองก์ที่ 3 ตอนที่ 1 เป็นฉากป่าโปร่งที่พระสตีชยานและนางสาวตรีเสด็จมาหาผลไม้ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบรรยายไว้ดังนี้

(ฉากเป็นป่าโปร่งอย่างงามๆ น่าสบาย. มีต้นไม้ซึ่งมีผลเก็บได้จริงๆ บ้าง, กับมีต้นไม้สำหรับตัดกิ่งเป็นฟืนได้บ้างด้วย. ข้างขวาแห่งเวทีต้นใหญ่ต้นหนึ่งซึ่งขึ้นอยู่บนโขดเดี่ยวๆ , และ

โทษนี้ต้องทำให้มีที่ลาดๆ จากขวาลงไปหาซ้ายแห่งเวทีเพื่อให้
คนนอนลงบนที่นั่งได้...)

ฉากที่สวยงามและรื่นรมย์ดังกล่าว นอกจากจะทำให้เกิด
จินตภาพตามแล้ว ยังเป็นสิ่งเสริมให้ตัวละครพูดจาประเล้าประโลมกัน
อันเป็นผลของรติภาวะ (ภาวะแห่งความรัก) ที่ไม่จีจาง เมื่อพระยมนำปราชญ์
ของพระสัตยวานไป ฉากเปลี่ยนเป็นป่าทึบ เพื่อแสดงบรรยากาศที่เงียบวังเวง
ลึกลับและน่ากลัวร่วมกับเหตุการณ์และยังที่ความยากลำบากที่นางสาวิตรีจะต้อง
เผชิญเมื่อติดตามไป ความไม่หวั่นเกรงของนางในบรรยากาศและฉากเช่นนี้
ทำให้ผู้เสพเห็นพลังของความรักของนาง

นอกจากนี้ฉากยังช่วยเน้นให้เห็นความยิ่งใหญ่ของตัวละคร
เช่นฉากที่ 1 เป็นฉากท้องพระโรงมีข้าราชการบริวาร เสนาอมาศย์ ฝ้าแหน
ท้าวอัสวตตี และพระนารท เมื่อทุกคนทราบว่านางสาวิตรีเสด็จกลับมาถึง
พระราชวังแล้ว เหล่าคนนางก็ร้องเป็นบทเพลงแสดง "ความยินดีปรีดา"
และ "ก็พากันเบิกบานไปทั่วหน้า" ขณะที่นางสาวิตรีเข้าเฝ้ามีกระบวนแห่ซึ่ง
มี "อมาศย์ผู้ใหญ่นำหน้า, แล้วถึงพราหมณ์เป่าสังข์ 1 คู่, พราหมณ์โพรย
ท้าวตอก 1 คู่, นางโพรยตอกไม้ 2 คู่ แล้วถึงตัวนางสาวิตรี, ซึ่งแต่งตัว
อย่างนางกษัตริย์เต็มที, ต่อนางสาวิตรีมีนางข้าหลวงเชิญเครื่องและเสด็จ
ตามสมควร." (หน้า 43) ฉากนี้จึงเป็นฉากที่แสดงให้เห็นถึงความโอ้อ่าและ
ความเป็นพิธีการ ทุกคนมีความสุขและตื่นเต้นที่ได้ทราบว่านางสาวิตรีเลือก
ใครเป็นสวามี แต่เมื่อนางบอกว่านางเลือกพระสัตยวาน พระนารทจึงกล่าว
ขัดขืนว่านางเลือกผิด เพราะพระสัตยวานจะมีพระชนม์อยู่ได้อีกเพียง 1 ปี
พระราชบิดาจึงขอให้นางเลือกใหม่ แต่นางปฏิเสธอย่างเด็ดเดี่ยวและกล่าว
ท่ามกลางที่ประชุมว่านาง "ได้ปลงใจเลือก" พระสัตยวานแล้ว และ "ไม่ขอ
ให้สามีอื่นมาครอง" (หน้า 54) การประกาศเช่นนี้แสดงให้เห็นความกล้าหาญ

ความเข้มแข็งและเด็ดเดี่ยวในอันที่จะรักษาความรักของนางไว้ให้แก่ชายผู้เดียว การแต่งกายอย่างนางกษัตริย์ของนางจึงสอดคล้องและสัมพันธ์กับอุปนิสัยของนาง นอกจากนี้ยังเป็นภาพที่ตัดกันระหว่าง ฉากที่ 1 กับ ฉากที่ 2 คือ ฉากที่ 2 เป็นฉากขณะที่นางสาวิตวีประทับนั่งอยู่หน้าอาศรม การแต่งกายอย่างนาง-พราหมณี ด้านหลังมีบรรณศาลา ผู้เสพอจะรู้สึกซาบซึ้งในความรักที่นางมีต่อพระ-สัตยวาน นางสาวิตวีได้สละความสุขสบายจากพระราชวังมาอยู่ป่า พักอาศัย ในบรรณศาลาอันเป็น "โรงที่มุงและบังด้วยใบไม้" (ราชบัณฑิตยสถาน, 2525 : 455) เปลี่ยนจากชุดนางกษัตริย์มาเป็นชุดนักบวช แต่นางก็มีความสุข ดังที่นางกราบทูลต่อพระสัตยวานว่า "ตั้งแต่มามาเป็นข้าฝ่าพระบาทไซ้รี หม่อมฉัน ได้รับสุขทุกคืนวัน" (หน้า 60) แสดงว่าความสุขของนางเกิดจากการที่นางได้รับใช้อยู่ใกล้ชิดพระสัตยวาน แม้จะเป็นความสุขในระยะเวลาอันสั้นนางก็ยอมสละทุกสิ่งเพื่อที่จะครองคู่กับชายผู้เป็นที่รัก

ฉากจึงมีส่วนสำคัญในการก่อให้เกิดรสแก่ผู้เสพอได้ดี

เช่นเดียวกับองค์ประกอบอื่นๆ

2. วิพากษ์

สาวิตวี เป็นบทพระราชนิพนธ์อีกเรื่องหนึ่งที่แสดงถึงพระวิริยะอุตสาหะ ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในอันที่ทรงพิสูจน์ให้เป็นที่ประจักษ์ว่า ค่าประพันธ์ร้อยกรองของไทยเป็นพาหะของอารมณ์และความคิดอันลึกซึ้งของวัฒนธรรมอินเดียที่เก่าแก่ได้เป็นอย่างดี ดังผู้วิจัยจะกล่าวถึงลักษณะสำคัญ 2 ประการ คือ

ประการแรก ในด้านเนื้อเรื่อง สาวิตวี มิได้เพียงแต่เสนอให้เห็นถึงพลังอำนาจของความรักและภักดีเท่านั้น แต่ยังเสนอมุมมองใหม่ให้เห็นว่า

สตรีมิใช่เพศที่อ่อนแอและไร้ความคิด นางสาวิตรีจึงเป็นตัวแทนของสตรีที่พิสูจน์ให้โลกรับรู้ว่า ในอดีตกาลแม้สังคมอินเดียจะเห็นสตรีเป็นเพียงทาสหรือสมบัติของบุรุษเท่านั้น แต่ด้วยคุณสมบัติและความสามารถที่เป็นเลิศของตัวละครเช่นนางสาวิตรี เรื่องราวของนางจึงได้รับการเล่าขานสืบต่อกันมานานนับ 3,000 กว่าปี ปราศกฏการณณ์เช่นนี้สะท้อนให้เห็นว่าสังคมในสมัยนั้นๆ ยอมรับและยกย่องสตรีผู้มิตุณสมบัติที่เพียบพร้อมทั้งคุณธรรมและสติปัญญา คุณธรรมสำคัญของนางคือความยึดมั่นในรักแท้ ความวิริยะอดทน และความกล้าหาญ การที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกเรื่อง สาวิตรี มาพระราชทานนิพนธ์เป็นบทละครร้องในครั้งนี้ แสดงให้เห็นว่าพระองค์เป็นผู้สร้างและผู้เสพที่ตระหนักถึงพลังอำนาจแห่งความรักอันบริสุทธิ์ของตัวละคร และทรงเห็นว่าสตรีเป็นผู้มีบทบาทสำคัญสำหรับสามี เรื่องสาวิตรี จึงเป็นเรื่องที่สอดคล้องกับพระราชประสงค์ในอันที่จะยกฐานะของสตรีให้สูงขึ้น¹ และนี้อาจเป็นเหตุผลอีกประการหนึ่งที่ทำให้พระองค์ทรงแปลและแปลงเรื่องสาวิตรี

การมีสิ่งที่แสดงถึงอำนาจที่เหนือมนุษย์ เช่น การทำนายชะตาชีวิตอำนาจของพระยม การให้พรซึ่งเป็นจริงได้ทุกประการ สิ่งเหล่านี้สร้างขึ้นเพื่อเข้าอารมณ์สะเทือนใจของผู้เสพให้เห็นความยิ่งใหญ่ของตัวละคร ที่สามารถต่อสู้กับอำนาจที่เหนือธรรมชาติได้ด้วยความเพียร ความเฉลียวฉลาดและความ

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสนับสนุนและยกฐานะของสตรีทั้งในด้านการศึกษาและสังคม (กิตติ รัตนกุล, 2519 : 74) เห็นได้ว่าในพระราชนิพนธ์หลายเรื่อง ทรงสร้างตัวละครหญิงให้มีบทบาทเป็นผู้นำ และมีความเชื่อมั่นในตนเอง เช่น นางจันทน์ ในเรื่อง พระร่วง เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการนำกองทัพเข้าต่อสู้กับพวกขอมอย่างกล้าหาญ อุไร ใน หัวใจนกรบ สนับสนุนให้คนรักเป็นเสือป่าโดยยอมสละความรักส่วนตัว

อดทน และหากจะพิจารณาในแง่ของสัญลักษณ์ พระชม ซึ่งเป็นเทพเจ้าแห่งความตาย อาจเป็นสัญลักษณ์ของอุปสรรคอันยิ่งใหญ่ซึ่งมนุษย์ไม่อาจที่จะหลีกเลี่ยงได้ การที่เอาชนะอุปสรรคได้นั้นจำเป็นต้องอาศัยสติปัญญา ความเพียรพยายาม และความอดทน ดังเช่นนางสาวิตรี เรื่องสาวิตรี จึงให้แง่คิดแก่การดำเนินชีวิตได้อย่างน่าสนใจ

ประการที่สอง องค์ประกอบต่างๆ มีความประสานกลมกลืนกัน อย่างมีเอกภาพ สามารถสร้างความประทับใจให้แก่ผู้เสพ การใช้ถ้อยคำที่คมคาย แสดงคติธรรม และความรักความห่วงอาทร เหมาะกับลักษณะนิสัยของตัวละคร ฉากและการแต่งกายเหมาะสมกับเหตุการณ์ซึ่งจัดลำดับได้อย่างมีศิลปะ สามารถเน้นให้เห็นความยิ่งใหญ่ของตัวละคร แม้ว่าบทพระราชนิพนธ์นี้จะมีลักษณะเหมือนกับบทละครต่างๆ ไป คือ "จะไม่ให้ข้อมูลละเอียด หรืออธิบายขยายความข้อปลีกย่อยของเหตุการณ์หรือประวัติความเป็นมาแห่งพฤติกรรมของตัวละครโดยตรงหรืออย่างเปิดเผยมากนัก" (ระวาท วัฒนพันธ์ุ, 2528 : 41) แต่เมื่อผู้เสพพิจารณาวิเคราะห์และตีความองค์ประกอบต่างๆ ก็สามารถเข้าถึงอารมณ์และความคิดของตัวละคร จนรู้สึกสะท้อนใจร่วมไปกับตัวละครในทุกๆ อารมณ์ ถึงแม้ว่าจะมีข้อบกพร่องอยู่บ้าง เช่น การตัดแปลงคำเพื่อรักษารูปคำประพันธ์ เพื่อให้รับสัมผัสซึ่งจะทำให้เสียรสคำไปบ้าง และมีการฉีกคำซึ่งจะทำให้เสียจังหวะและลีลา แต่ก็มีเพียงส่วนน้อย ดังข้อความต่อไปนี้คือ "ขอโอรสแต่พระนเรนทร์สุร สืบสกุลพร้อมพรั่งตั้งประสงค์" (หน้า 88) และการฉีกคำในบทสวด "โอมอัครนิตรงเดช คือสุริยเศศร์ทรงแบ่ง ภาคสำแดงพิลาส" (หน้า 64)

สาวิตรี จึงเป็นวรรณคดีที่มีคุณค่าน่าประทับใจซึ่งแสดงถึงบทบาทที่เข้มแข็ง กล้าหาญ และเฉลียวฉลาดของสตรีผู้มีความรักอันยิ่งใหญ่และมั่นคง ทำให้ผู้เสพตระหนักถึงพลังอำนาจของความรักอันทรงไว้ซึ่งความสุข ความ-

สดชื่นที่หอมหวานคู่น้ำ "ลัมฤต" บทพระราชนิพนธ์เรื่องนี้จึงแสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถของพระองค์ และคงจะเป็นวรรณคดีที่สามารถดำรงอยู่ได้ตราบเท่าที่สังคมมนุษย์ยังเห็นคุณค่าของความรัก

ศกุนตลา

1. วิเคราะห์

1.1 เนื้อเรื่องและโครงเรื่อง

ศกุนตลา¹ เป็นบทพระราชนิพนธ์อีกเรื่องหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงอำนาจอันใหญ่หลวงของความรัก และการยึดมั่นในความรัก อันนำมาทั้งสุขและทุกข์ซึ่งอาจบิดผันวิถีชีวิตให้เผชิญกับปัญหา เรื่อง ศกุนตลา เป็นบทพระราชนิพนธ์ดัดแปลงจากเค้าเรื่อง ศกุนตลา ของกาลิทาส มีทั้งหมด 4 ส่วนวน เป็นบทละครว่า 2 ส่วนวน และบทละครร้องแบบละครดึกดำบรรพ์ 2 ส่วนวน ในการวิจัยนี้จะเน้นการศึกษาที่ส่วนวนบทละครดึกดำบรรพ์ ส่วนวนที่ 4 เพราะเป็นส่วนวนที่ พระราชนิพนธ์ฉบับหลังสุดที่ได้รับการแก้ไขปรับปรุงสำหรับเล่นบนเวที

¹ ข้อความที่ยกมาจาก ศกุนตลา ในงานวิจัยต่อไปนี้ ผู้วิจัยจะอ้างอิงจาก พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2521. และคำว่า เข้า เลขฯ ท้า เขา และ ท้าว ต้นฉบับใช้ ท

และได้จัดแสดงจริง¹ บทร้องแบบติดต่อบรรพสามานนี้ ประกอบด้วย 2 ตอน ในแต่ละตอนมี 2 องก์ องก์ละ 3 ฉาก ยกเว้นองก์สุดท้ายมี 4 ฉาก รวมทั้งสิ้น 13 ฉาก โครกเรื่องมีความขัดแย้งเป็นระยะๆ เพื่อแสดงปัญหาและการแก้ปัญหา เริ่มจาก ตอนที่ 1 องก์ที่ 1 ฉากที่ 1 ถึง 3 กุชยงค์กษัตริย์แห่งกรุงหัสตินสั่งให้ไพร่พลไล่ต้อนกวางเพื่อทรงล่า กวางตัวหนึ่งวิ่งหนีมายังชายป่าใกล้ป่าศรมของพระกัณวะมุนีริมลำน้ำมาลินี ท้าวกุชยงค์ติดตามมาหมายจะยิงกวางตัวนั้น มีฤๅษี² คนหนึ่งร้องห้ามท้าวกุชยงค์มิให้ทำร้ายสัตว์ เพราะอยู่ในเขตที่กวาง "หนีมาพึ่งพ่านัก" ท้าวกุชยงค์ปฏิบัติตามและถามถึงพระกัณวะมุนีเจ้า-อาศรม เพื่อจะได้ไปนมัสการ ฤๅษีจึงเชิญเสด็จท้าวกุชยงค์สู่อาศรม และบอกว่าพระกัณวะมุนีไปป่าเพื่อตบะ ณ โสมเตียรย์ เพื่อสะเดาะเคราะห์ให้นางศกุนตลา ซึ่งพระมุนีเลี้ยงไว้ แต่พระมุนีสั่งกำชับให้นางศกุนตลาคอยต้อนรับแขก เป็นครั้งแรกที่กุชยงค์และผู้เสพได้ยืมชื่อนางศกุนตลาและได้รู้คุณสมบัติของนางที่ฤๅษีบอกว่า เป็นผู้เมตตาต่อสัตว์ ท้าวกุชยงค์ทอดพระเนตรเห็นอาศรมสงบรวมรื่นก็ประทับใจจึงเสด็จไปยังอาศรมพร้อมทั้งถอดเครื่องทรงของกษัตริย์ออกเพื่อแสดงความเคารพ

¹ ส่วนวนที่ได้จัดแสดงมี 2 ส่วนวน คือ ส่วนวนที่ 2 (บทละครว่า) และส่วนวนที่ 4 ดังกล่าวแล้ว (ม.ล. ปิ่น มาลากุล "คำอธิบาย (1) และ (5)" ใน ศกุนตลา 2521 : 2, 135) การที่ต้องมีส่วนวนที่ 3 และ 4 เป็นเพราะพระราชประสงค์ที่จะอนุรักษ์ละครว่าของไทย โดยต้องทรงปรับให้เข้ากับรสนิยมของคนสมัยใหม่ดังที่กล่าวแล้วในบทที่ 3

² ในหัวข้อ ศกุนตลา ผู้วิจัยจะใช้คำว่า "ฤๅษี" ตามต้นฉบับ

ตอนที่ 2 องก์ที่ 2 ฉากที่ 1 ท้าวทฤษณันต์ได้แอบทอดพระเนตรนางศกุนตลา ขณะควบคุมชาวสวนทำสวนอยู่ในบริเวณอาศรมกับปียวาทและอนุสุยาพี่เลี้ยงทั้งสอง ศกุนตลาได้ร้องเพลงเล่นอย่างเบิกบาน ท้าวทฤษณันต์เมื่อเห็นก็รู้ทันทีว่าเป็น "บุตรีพระดาบส" เกิดความชื่นชมในความงามอันเป็นเลิศ เมื่ออนุสุยาเห็นท้าวทฤษณันต์ ท้าวทฤษณันต์จึงออกมากล่าวขอโทษพร้อมทั้งแนะนำพระองค์และแสดงความประสงค์จะรู้จักนางศกุนตลา แต่นางศกุนตลา มีความขัดแย้งในใจคือเกิดความขวยอายนางจึงมิได้ตอบคำถาม อนุสุยาจึงทูลว่านางนี้ชื่อศกุนตลาเป็นธิดาของพระวิศวามิตรกับนางฟ้าเมณฑา พระกัณโฑมุณีเลี้ยงไว้ ท้าวทฤษณันต์เมื่อได้ฟังดังนั้นก็ต้องพระทัยและปรารถนาจะได้นางเป็นคู่ครอง แต่ก็ทรงเก็บความรู้สึกไว้ไม่แสดงออกมา เมื่อท้าวทฤษณันต์จากไปพี่เลี้ยงทั้งสองก็หยอกเข้านางที่เป็นอาลัยต่อท้าวทฤษณันต์ นางได้ตอบว่าไม่ใช่วิสัยที่ดีที่จะพูดจากับชายแปลกหน้า

ฉากที่ 2 ปีสัจหลอนหลอกเหล่าฤๅษีหรือพราหมณ์ผู้เป็นศิษย์ของพระกัณโฑมุณี ศิษย์เหล่านี้ปรึกษากันแล้วเชิญเสด็จท้าวทฤษณันต์มาประทับในอาศรมเพื่อให้ปีศาจเกรงกลัว ท้าวทฤษณันต์จึงมีโอกาสได้อยู่ใกล้ชิดนางศกุนตลายิ่งขึ้น

ฉากที่ 3 เริ่มต้นที่พี่เลี้ยงได้ถามนางศกุนตลาผู้มีอาการเศร้าสร้อยเพราะความรัก นางได้เผยความในใจแก่พี่เลี้ยงว่า นางรักท้าวทฤษณันต์แต่แรกเห็นที่นางกลัดกลุ้มเพราะไม่รู้แน่ว่าพระองค์รักนางหรือไม่ ในขณะนั้นท้าวทฤษณันต์แอบอยู่ใกล้ๆ เมื่อทราบว่านางศกุนตลาก็มีจิตพิพัตต์ต่อพระองค์เช่นกัน จึงแสดงพระองค์กล่าววาจาเปิดเผยความในใจ พี่เลี้ยงทั้งสองจึงเปิดโอกาสให้ทั้งสองพระองค์ได้อยู่กันตามลำพัง มีดนตรีบรรเลงในตอนที่นางศกุนตลา

ความเศร้าโศกทุกข์ทรมานใจของตัวละครในขณะที่ยังไม่สมหวัง การพูดจาบอกกล่าวความในใจต่อกันและการวิวาท เป็นอนุภาวะต่อเนื่องจากรติภาวะ คือ ภาวะรัก เป็นภาวะอันเกิดจากรติภาวะคือ ตัวละครทั้งสองมีความ

งามเหมาะสมกัน มีโอกาสอันเหมาะสมและบรรยากาศที่เป็นใจคือ วัฒนธรรม มีดอกไม้ส่งกลิ่นหอม มีลมพัดมาอ่อนๆ ลิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นเหตุที่ส่งเสริมให้ตัวละครแสดงอนุภาวะกันน่าประทับใจ ทำให้ผู้เสพได้รับศงคารวล

ตอนที่ 2 องก์ที่ 1 ฉากที่ 1 นางศกุนตลาคร่ำครวญถึงท้าวทษยัณฑ์ นางโคตมีเข้ามาแจ้งข่าวว่า พระกัณเฑาะมุณีจะส่งนางศกุนตลาไปยังราชสำนัก ท้าวทษยัณฑ์ อนุสุขาบอกนางโคตมีเรื่องฤษัทรवासสาปนางศกุนตลาที่ไม่ออกไปต้อนรับ คำสาปนั้นมีว่า ให้ท้าวทษยัณฑ์ลืมนางจนกว่าจะได้เห็นแหวนที่ประทานไว้ แต่ทั้งสองไม่กังวลนัก เพราะเห็นว่านางศกุนตลาซึ่งสวมแหวนนั้นอยู่ ฉากที่ 2 นางศกุนตลาเข้าไปลาพระกัณเฑาะด้วยความอาลัยอาวรณ์ ฉากที่ 3 ความขัดแย้งเกิดขึ้นเมื่อนางศกุนตลาเข้าเฝ้าท้าวทษยัณฑ์ และไม่สามารถนำแหวนมาเป็นประจักษ์พยานได้ เพราะทำหายที่แม่น้ำขณะเดินทาง ท้าวทษยัณฑ์จางนางไม่ได้ และยังกล่าวประณามนางว่า "น้ำกามาไม่มีอายุ" (หน้า 190) นางทิ้งโกรธและอัปสัจจึงลาจากไป โสสมราตปุโรหิตจะขอรับนางศกุนตลาซึ่งทรงครรภ์ไปพำนักที่เรือน หากกุมารที่คลอดมีลักษณะมหาบุรุษตามคำทำนายของราชครู ก็แสดงว่านางพูดความจริง ทษยัณฑ์กล่าวอนุญาต เมื่อนางศกุนตลาออกมา นางฟ้าก็เหาะลงมาจับตัวนางไปสวรรค์ แม้วโสสมราตกราบทูลว่าเหตุการณ์นี้เป็นสิ่งพิสุจน์ว่านางศกุนตลากล่าวความจริง แต่ท้าวทษยัณฑ์ซึ่งรู้สึกว่าคุณคล้ายคลึงคลาราวกับจะจำได้ก็โล่งใจที่นางจากไป

ในฉากที่ 1 การคร่ำครวญถึงท้าวทษยัณฑ์ เป็นอนุภาวะที่แสดงถึงความทุกข์โศกอันเนื่องมาจากความรักที่ไม่สมหวังที่ชายผู้เป็นที่รักไม่หวนมา ในฉากที่ 3 นางกล่าวตัดพ้อด้วยความเศร้าโศกเสียใจ และผิวดาคที่ท้าวทษยัณฑ์ลืมนาง แล้วลาจากไปด้วยความปวดร้าวใจ ดังที่โสสมราตกราบทูลท้าวทษยัณฑ์ว่า "แลเห็นได้ถนัดว่านางนั้น มีทุกข์ศัลย์โศกพันพรรณนา" (หน้า 193) ข้อความดังกล่าวเป็นอนุภาวะที่แสดงภาวะโศกที่ก่อให้เกิดกรุนารส อันเป็นรสที่ช่วยเสริม

ให้ผู้เสพซาบซึ้งในศฤงคารรสยิ่งขึ้น ส่วนเหตุมหัศจรรย์ที่เกิดขึ้นในฉากที่ 3 ก็ทำให้เกิดอัศจรรย์ (คือรสความอัศจรรย์ใจ) ที่ทำให้ผู้เสพคลายใจเมื่อตัวเอกได้รับการช่วยเหลือไม่ต้องระเห่ร่อนไปให้น้ำเวทนามากไปกว่าเดิม

ตอนที่ 2 องก์ที่ 2 ฉากที่ 1 เกิดความขัดแย้งที่สร้างควมสนุกสนาน และเป็นความขัดแย้งที่ทำให้ปัญหาเดิมคลี่คลายลง กล่าวคือเป็นฉากที่ให้หาสยรส (คือรสขบขัน) จากการโต้เถียงกันเมื่อกุมภิลชาวประมงถูกราชบุรุษจับกุมตัวในข้อหาลักพระราชทรัพย์ เพราะครอบครัวของพระธำมรงค์ซึ่งกุมภิลได้ว่าพบนในท้องปลา แต่ภายหลังกลับได้รับพระราชทานรางวัล เพราะแหวนนั้นเป็นแหวนที่ท้าวทฤษัณฑ์ประทานไว้แก่นางศกุนตลา ท้าวทฤษัณฑ์ว่านางศกุนตลาได้นางจึงหลุดพ้นจากคำสาปของฤษัทรवास ในฉากที่ 2 ท้าวทฤษัณฑ์ได้แต่เศร้าโศกคร่ำครวญถึงนางศกุนตลา เพราะมีฐานะไปตามหานางได้ที่ไหน และเวลาก็กว่งมาหลายปีแล้วนับแต่นางพามาพานางไป การคร่ำครวญว่าให้ของท้าวทฤษัณฑ์ประหนึ่งว่าจะเสียสติ เป็นอนุภาวะที่ช่วยเสริมมิติภาวะที่ยังไม่สมหวังให้เด่นขึ้น ฉากที่ 3 พระอินทร์ทราบเรื่องก็ส่งสารจึงให้มาตะลีไปตามท้าวทฤษัณฑ์มาปราบยักษ์กาลเนมิ ฉากที่ 4 ท้าวทฤษัณฑ์เข้าเฝ้าพระกศปเทพบิดรกับพระอภิตีเทพมารดร ทั้งสองพระองค์จึงพระราชทานนางศกุนตลา และภรดกุมารโอรสที่ประสูติบนสวรรค์ให้แก่ท้าวทฤษัณฑ์เป็นรางวัลที่ปราบอสูรได้พร้อมทั้งอวยพรให้ประสบแต่ความสุข การโผเข้าหากันและถ้อยคำของท้าวทฤษัณฑ์ที่แสดงถึงความดีใจเป็นที่สุดที่ได้พบนางศกุนตลาอีกครั้ง เป็นอนุภาวะที่ก่อให้เกิดศฤงคารรส และยังให้เกิดความชื่นชมแก่ผู้เสพ แล้วเหล่าคนธรรพ์ขับร้องและจับระบำถวายพระพร

1.2 ตัวละคร

ผู้วิจัยจะพิจารณาลักษณะนิสัยและพฤติกรรมของท้าวทฤษัณต์และนางศกุนตลา โดยอาศัยความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมของอินเดียโบราณเป็นส่วนประกอบตามสมควร

1.2.1 ท้าวทฤษัณต์

1.2.1.1 รูปลัักษณ์และคุณสมบัติ

ท้าวทฤษัณต์เป็นบุรุษรูปร่างสง่างาม งามอาจมีพลังกำลัง มีความเก่งกล้าสามารถเป็นชายชาติขัตติยะ และยังเป็นผู้มีกิริยามารยาท พุดจาไพเราะอ่อนหวานเรียบร้อย ดังคำกล่าวและพฤติกรรมในเหตุการณ์ที่สำคัญๆ ต่อไปนี้

ในตอนที 1 องก์ที่ 2 ฉากที่ 1 พี่เลี้ยงของนางศกุนตลาคือ ปิยวาทและอนุสุชา ได้กล่าวถึงความงามของท้าวทฤษัณต์ ในขณะที่แรกเห็นต่อนางศกุนตลาเมื่อนางไม่ยอมเอ่ยจาตอบคำถามของพระองค์

อนุสุชา	เหตุไฉนไม่ตอบซึ่งวจา ที่บุรุษนี้มาถามไถ่
ศกุนตลา	น้องนิกอางขนางอยู่อย่างไร เพราะมิได้เคยพบชายเช่นนี้
ปิยวาท	รูปร่างผ่าเผยน่าเชยชม
อนุสุชา	กล่อมกลมกำลังดังราชสีห์
ปิยวาท	กิริยาท่าทางอย่างเลิศดี
อนุสุชา	ทั้งวจาพาทีถึงดงาม ¹

(หน้า 161)

¹ มีเฉพาะในสำนวนที่ 3 และ 4 เท่านั้น

ในฉากที่ 3 ก่อนพบท้าวทฤษณันต์เป็นครั้งที่ 2 นางศกุนตลากล่าวความในใจแก่พี่เลี้ยงทั้งสองว่านางรู้สึกรักในทันทีที่เห็นท้าวทฤษณันต์ และนางศกุนตลา ก็พรรณนาความงามของท้าวทฤษณันต์ว่า

งามทรงเหมือนองค์เทวราช งามฉายสมชายชาติทหาร
 ฟ้าเสนาะเพราะรสพจมาน อ่อนหวานชื่นใจไม่จืดจาง^๑

(หน้า 168)

เมื่อปีศาจอาละวาดที่อาศรมพระกัณเฑาะ

พราหมณ์ได้เชิญท้าวทฤษณันต์ประทับในอาศรม เพื่อให้ปีศาจเกรงกลัว ในช่วงท้ายเรื่อง ท้าวทฤษณันต์ปราบยักษ์กาลเนมิได้ เหตุการณ์ทั้งสองนี้ แสดงให้เห็นว่าท้าวทฤษณันต์เป็นกษัตริย์ผู้มีความเก่งกล้าสามารถเหนือปีศาจและยักษ์ คุณสมบัติข้อนี้เป็นเหตุให้ท้าวทฤษณันต์ได้รักกับนางศกุนตลา และได้พบกับนางศกุนตลาอีกครั้งหลังจากที่พลัดพรากจากกัน

1.2.1.2 ลักษณะนิสัย

ท้าวทฤษณันต์มีลักษณะนิสัยที่ปรากฏเด่นชัด

3 ประการ คือ มีความรักที่มั่นคง มีสัมมาคารวะ และเชื่อฟังพราหมณ์ และมีความภาคภูมิใจในความเป็นกษัตริย์ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ก. มีความรักที่มั่นคง

ท้าวทฤษณันต์มีความมั่นคงในความรักพระองค์รักนางนับตั้งแต่แรกพบ เมื่อได้นางโดยคนธรรพวิวาห์แล้วต้องจากกัน และนางต้องคำสาปทำให้พลัดพรากกัน พอพ้นคำสาปพระองค์ก็ได้คร่ำครวญถึงนางจนแทบจะคลั่ง แม้ระลึกถึงนางได้เมื่อเวลาผ่านไปหลายปีก็ยังรักนางอย่างมั่นคง ดังคำที่พระองค์กราบทูลพระเทพบิดรและพระเทพมารดาว่า

^๑ ตรงกันทุกสำนวน

จนภายหลัง เห็นแหวนให้แทนรัก จึงชงักนิกได้ใจหมั่นหมาง
แต่นั้นตั้งแต่นั้นถึงนวลนาง บ่ได้ว่างเว้นเสียดายพายน้าตา¹

(หน้า 201-202)

เมื่อแรกเห็นชามรงค์กษย์นงค์ก็ได้

คร่ำครวญว่า

ไอศกุนตลาเม็ชชวัญ	ยิ่งกว่าชิววันเสนาหา
เสียดรวงรักสมัคสมานมา	ควรรหรือพี่ชาลิมอนงค์
ชวอสมิตรีวายหมายรังแก	จึงคลใจให้แลพะวงหลง
แกล้งทำให้ลิมโถมขง	งวยงงเหมือนหลับสนิทนอน
ปานนี้เทวีจะอยู่ไหน	ใครจะพิทักษ์ดวงสมร
ถาอยู่กลางป่าพนาตร	อกอ่อนอ้างว้างอยู่กลางไพร
ถาว่ากัลยาจะโกรชพี่	เจ้าหลบลิไปซ่อนอยู่ไหน
พี่น้องร้อนเหลือใจ	ราวไฟเผาผลาญปานตาช ²

(หน้า 197)

การได้พบนางศกุนตลาทำให้ท้าว-

กษย์นงค์ดีใจมากจนถึงกับตะลึงเมื่อได้พบนางอีกครั้ง และกล่าวแสดงความ
ซาบซึ้งในน้ำพระทัยของพระเทพบิดรว่า "อันพระกรุณาพระบิดร คุ้มมหาสาคร
อันกว้างใหญ่" (หน้า 201) สิ่งเหล่านี้เป็นอนุภาวะที่แสดงให้เห็นถึงความยินดี
ที่ได้พบกับบุคคลผู้เป็นที่รักอีกครั้งหลังจากที่พลัดพรากจากกันไปเป็นเวลานาน

¹ ไม่ปรากฏในส่วนวนที่ 1 ถึง 3

² ไม่ปรากฏในส่วนวนที่ 1 ส่วนส่วนวนที่ 2 และ 3 มีใจความ
ตรงกับส่วนวนที่ 4

ข. มีสัมมาคารวะและเชื่อฟังพราหมณ์

ท้าวทุษยันต์ เป็นกษัตริย์ที่มีสัมมาคารวะ และเชื่อฟังพราหมณ์ ดังที่ได้ปรากฏในเหตุการณ์ต่อไปนี้

ในตอนที่ 1 ท้าวทุษยันต์ยอมงดเว้น

ไม่ประทุษร้ายกวางในเขตอาศรม ตามคำห้ามของฤๅษี และแสดงความปรารถนา จะนมัสการพระกัณเฑาะเจ้าอาศรม เมื่อเห็นอาศรมรมรื่นน่าสบายและคิดจะเข้าไป พักไพร่พล ก็เปลื้องเครื่องทรงกษัตริย์เพื่อแสดงความคารวะต่อพราหมณ์ เป็น การ "ถ่อมลงซึ่งยศศักดิ์สิ้น" (หน้า 156)

ในตอนที่ 2 เมื่อท้าวทุษยันต์ปฏิเสธว่า

พระองค์มิใช่สามีของนางศกุนตลา นางโคตมีย์เป็นหัวหน้านางพราหมณ์ ก็กล่าว วาจาบริภาษท้าวทุษยันต์ แต่ท้าวทุษยันต์ก็ยังให้ความเคารพและให้อภัย แม้ว่าใน ขณะนั้นพระองค์มีความฉงนและโกรธเคือง ดังที่เห็นได้ว่าก่อนหน้านี้ได้แสดง ความฉงนเจี้ยวต่อนางศกุนตลาอย่างไม่ปิดบังและยับยั้ง ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

โคตมีย์ พระองค์ว่าขพระเมตตาค่อนางนี้ จะขับไล่ไม่ใยดีรับรอง

คุณจะผิดคลองธรรมจรรยา แห่งราชาเชื้อกษัตริย์ทั่วทั้งผอง

ทุษยันต์ ขอภัยเถิดพราหมณ์ความมุ่งปอง ของท่านกล่าวเช่นนั้นมืออย่างไร?

โคตมีย์ เช่นนี้สิ! พระองค์ผู้ทรงราชย์ ก็มีวเมออำนาจอันเป็นใหญ่,

จนล้นขรรษะ, พระฤๅษี ก็อาจพลิกแพลงไปได้ทุกทาง

ทุษยันต์ คุณหรือพราหมณ์ ข้างกล่าวความเหิมหาญ, ท่านพูดขวาง

แต่ท่านเป็นพราหมณ์ผู้มีเวทาค์, จะพูดพรางแพลงพลิกกระดิกไป

เราก็ว่าต้องนั่ง, กริ่งเกรงบาป ท่านพูดหาบเรากำลังดอดโทษให้¹

(หน้า 188)

อย่างไรก็ตาม ความโกรธทำให้

ท้าวทุษย์นัตอดเห็นบนนมพราหมณ์ไปด้วยไม่ได้ ดังที่กล่าวเมื่อพระองค์ได้ฟังนางศกุนตลากล่าวแก่นางโคตมีว่า แหวนที่ท้าวทุษย์นัตให้ไว้หายไป นางโคตมีระลึกได้ว่าคงจะหายในขณะที่นางศกุนตลา "วิกน้ำขุมะนามารตเศียร" (หน้า 190) ท้าวทุษย์นัตได้ฟังเช่นนั้นก็ไม่เชื่อคิดว่าเป็นอุบายจึงตบมือหัวเราะและกล่าวว่า "นำขึ้น ข้างนัตกันมาตู่คูเหิมหาญ ชะๆ เก่งแท้, แม่ตัวการ องค์พยานของเจ้า ลิมเอามา เจ้าอยากได้ราชาเป็นสามี จึงแสร้งแต่งวาทีเหิมกล้า รูปร่าง กระตักรัดไม่ขัดตา เสียแต่บ้ากามาไม่มีอาย" (หน้า 190) ท้าวทุษย์นัตพูดคลุ้มถึงพราหมณ์ด้วยว่า "ข้างนัตกันมาตู่คูเหิมหาญ" แต่ไม่กล้าบริภาษโดยตรง

¹ ส่วนวนที่ 1 ถึง 3 มีข้อความที่ตรงกันเป็นบทสนทนาร้อยแก้ว ส่วนเนื้อความก็คล้ายกันกับส่วนวนที่ 4 จะต่างกันก็แต่เพียงผู้บริภาษท้าวทุษย์นัต ในส่วนวนที่ 1 และ 2 ชื่อมิศรพราหมณ์ ส่วนวนที่ 3 ชื่อ ศวรรณคะรพ ดังคำประพันธ์ในส่วนวนที่ 3 "(ศวรรณคะรพ) พระทรงธรรม์วายุพระเมตตาด่อนางนี้, แล้วละเลขทับไล่ไม่ไซดีไม่รับรอง คุณะผิตทำนองคลองราชธรรมจรिया (ทุษย์นัต) ขอยภัยเกิดพราหมณ์ ท่านพูดบ้าจะปรารถนามลอะไร (ศวรรณคะรพ) เช่นนั้นสิ ผู้เป็นใหญ่ก็มัวเมาแต่ในอำนาจ จนพระไทยก็สามารถจะพลิกจะหันไปรอบข้าง (ทุษย์นัต) เออท่านนี้พูดขวาง แต่ท่านเป็นพราหมณ์เราต้องตามใจ ท่านจะพลิกแพลงแสร้งว่าอย่างไรก็ตามแต่ใจจะว่า" (หน้า 116) จะเห็นว่า ส่วนวนที่ 3 ดูห้วนกว่าและไม่สุภาพเท่าส่วนวนที่ 4

ค. มีความภาคภูมิใจในความเป็นกษัตริย์

ท้าวทฤษณันต์มีความภาคภูมิใจใน

สถานภาพกษัตริย์ของพระองค์ ดังจะสังเกตได้จากเหตุการณ์ต่อไปนี้

ตอนที่ 1 องก์ที่ 2 ฉากที่ 1

ขณะที่ท้าวทฤษณันต์แฝงองค์คุณนางศกุนตลาอยู่นั้นพระองค์รำพึงว่า

๑ นี้ฤๅตรีพระดาบส งามหมดหาใครจะเปรียบได้

.....

ควรถามาชุ่มคากรอง ควรแต่เครื่องทองไพศาล

ควรแต่เป็นยอดนงคราญ ควรคู่ผู้ผ่านแผ่นดินไทท (หน้า 158)

ความคิดและความรู้สึกที่ว่า นางผู้มี

ความงามเป็นเลิศควรจะครองคู่กับบุรุษผู้เป็นกษัตริย์ เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็น

ถึงอุปนิสัยอันดีโดยเด่นชัด และเมื่อท้าวทฤษณันต์ได้ทราบถึงกำเนิดของนาง

ศกุนตลาว่าเป็นธิดาของนางฟ้า พระองค์จึงร้องรำพึงแสดงความยินดีว่า

๑ พังไซ ช่างถูกฤทัยเป็นหนักหนา

ชื่นชมสมถวิลจินดา ทราบว่านางเป็นกษัตริ

สมควรจะเป็นคู่ครอง ร่วมห้องวันนิดา มารศรี¹

(หน้า 163)

ท้าวทฤษณันต์ดีใจและยินดีเป็นที่สุดเมื่อ

ทราบว่านางศกุนตลามีชาติตระกูลและมีเกียรติยศที่เท่าเทียมกับพระองค์ คือ

จัดว่าเป็น "กษัตริ" เช่นเดียวกัน

¹ ส่วนวันที่ 3 ตรงกับส่วนวันที่ 4 ส่วนส่วนวันที่ 1 และ 2 ต่างกับ ส่วนวันที่ 4 เฉพาะ 2 วรรคแรก มีข้อความดังนี้ "เมื่อนั้น องค์พระโสมพินธุ- นาทา" (หน้า 6, 37) ส่วนวันที่ 3 และ 4 เป็นบทละครร้องดึกค่ำบรรพ์ จึงตัดคำบรรยายถึงตัวละครออก ขีดด้วยบทร้องเลข

อาจตั้งข้อสังเกตได้ว่าความคิดเช่นนี้ ผูกพันกับความเชื่อของศาสนาพราหมณ์คือเรื่องของวรรณะ ซึ่ง "เจ้าบ่าวและเจ้าสาวต้องเกิดในวรรณะเดียวกัน" (เรื่องอุไร กุศลาสัย, 2535 : 6)

อุปนิสัยในข้อนี้เป็นเหตุแห่งความขัดแย้งประการหนึ่ง ที่นำความสะเทือนใจมาสู่ผู้เสพ กล่าวคือ ตอนที่ 2 องก์ที่ 1 ฉากที่ 3 เมื่อนางศกุนตลาเข้าเฝ้า ท้าวทฤษณันต์จำนางไม่ได้ (เพราะอำนาจคำสาปของฤๅษีทรวาส) และปฏิเสธที่จะรับนางไว้เป็นชายา ด้วยเหตุผลว่าผิดหลักกรรมของกษัตริย์ แม้ว่านางนั้นจะมีรูปโฉมงดงามเพียงใดก็เป็นคู่ของชายอื่น และคู่ประหนึ่งนาง "เซซัด" ที่ไร้ชาติตระกูล ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

นี่แน่พราหมณ์มีความเข้าใจผิด	เราเพิ่งพิศนางดูไม่รู้จัก
จริงแล้วโฉมของนางลักษณะ	ผ่องพักตร์ผิวพรรณดังจันทร์รา
<u>แต่กษัตริย์ถือว่าจะเป็นชู้</u>	<u>ชิงคู่ชายอื่นเสนาหา</u>
.....
<u>ตัวเราเป็นเผ่าพงศ์กษัตริย์</u>	<u>จะรับนางเซซัดไม่ควรที่^๑</u>

(หน้า 187)

คำประพันธ์ 4 วรรคสุดท้าย แสดงถึงความหึงในเกียรติและศักดิ์ศรี ท้าวทฤษณันต์ตั้งคำถามแสดงน้ำเสียงภาคภูมิใจในความเป็นชายชาติขัตติยะ ว่าเป็นไปไม่ได้ที่กษัตริย์จะกระทำตัวเป็นชายชู้ชิงคู่ของชายอื่น และในวรรคสุดท้ายคำว่า "นางเซซัด" มีน้ำเสียงที่เขอะหย่นในความต่ำต้อยของนางศกุนตลาว่าเป็นสภาพที่แตกต่างกับพระองค์อย่างเทียบกันไม่ได้ การรับนางเป็นชายาจึงเป็นสิ่ง "ไม่ควรที่" ถ้อยคำเหล่านี้ย่อมสร้าง ความสะเทือนใจให้แก่นางศกุนตลาและพราหมณ์ผู้ติดตามนางมา รวมทั้งผู้เสพ

^๑ ข้อความที่ขีดเส้นใต้ตรงกันทุกสำนวน

ซึ่งรู้ความจริงทั้งหมดว่า ท้าวทฤษณันต์มิได้หมดรักและสิ้นเสียใจในตัวนางเลย ทั้งหมดเป็นคำสาป ผู้เสพจะรู้สึกสงสารนางศกุนตลาที่พบความผกผันของ โชคชะตา แต่ก็ไม่ลงโทษหรือโกรธท้าวทฤษณันต์ เพราะเข้าใจได้ว่าทฤษณันต์มี ข้อขัดแย้งในพระทัยว่าพระองค์ "มิใช่สามีของนวลจันทร์" นางเป็นเพียง "นาง เซซัด" (หน้า 187) การรับนางไว้จึงเป็นความผิดเพราะเท่ากับชิงคู่ครองของ ผู้อื่น อย่างไรก็ตามการเลือกแสดงพฤติกรรมเช่นนี้ของท้าวทฤษณันต์ เป็นสิ่ง ที่ต่างจากฉบับของกาลิทาส ซึ่งท้าวทฤษณันต์ยังมีความขัดแย้งในใจลึกซึ้งกว่า แม้ปฏิเสษก็ยังลังเลว่าจะเป็นการกระทำผิดหรือไม่ และไม่ได้ไปกิจประณาม นางอย่างรุนแรงเท่ากับฉบับพระราชนิพนธ์ (ดวงมณ จิตรจางงค์, 2526 : 38-39) การที่ฉบับพระราชนิพนธ์แสดงให้เห็นว่าท้าวทฤษณันต์ยึดมั่นในสถานะ ของกษัตริย์จนแทบไม่มีความซับซ้อนทางอารมณ์ ทำให้เห็นว่าท้าวทฤษณันต์ขาด คุณสมบัติของการครุ่นคิดไตร่ตรอง แต่อัจฉริยะที่ว่าบทะเลครพระราชนิพนธ์ ต้องการแสดงอำนาจของคำสาป ซึ่งกำหนดโชคชะตาของตัวละครว่าแม้แต่ กษัตริย์ก็ต้านทานไม่ได้

การที่ท้าวทฤษณันต์กล่าววาจาบริภาษ และประณามอย่างรุนแรง ทำให้ผู้เสพเกิดกรุณาธิคุณ มากกว่า ศฤงคารรส ซึ่ง อาจจะเป็นพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรง ประสงค์ให้ผู้เสพรับรู้ถึงความเจ็บช้ำของนางศกุนตลาที่เกิดจากการเข้าใจผิด และยังส่งผลถึงความรู้สึกอย่างรุนแรงของท้าวทฤษณันต์ที่ทรงกระทำต่อนางผู้ เป็นที่รักโดยมิได้ตั้งใจ ดังนั้นเมื่อท้าวทฤษณันต์จำนางได้พระองค์จึงพริบตาเพื่อ จนคลั่ง กรุณาธิคุณที่เกิดเมื่อประจักษ์ในความทุกข์เพราะรักของตัวละครทั้งสอง จึงเสริมศฤงคารรส

อาจตั้งข้อสงสัยเกิดได้ว่าบทะเลคร-
พระราชนิพนธ์ได้แสดงว่า ท้าวทฤษณันต์เป็นตัวเอกที่มีข้อบกพร่องเช่นเดียวกับ

ตัวเอกในวรรณคดีไทยต่างๆ ไปที่หลงผิด (เป็นต้นว่า อิเหนา พระอภัยมณี ไชยเชษฐ์ และมณีพิชัย ฯลฯ) ในกรณีของท้าวทุษย์นั้พระองค์อาจไม่จำเป็นต้องรับผิดชอบต่อความผิดพลาด เพราะอำนาจคำสาปทำให้พระองค์จำนางไม่ได้ แต่การที่พระองค์ด่วนตัดสินใจอย่างหุนหันเพราะความวู่วามขาดสติไตร่ตรองก็เป็นเหตุให้พระองค์ทำร้ายบุคคลผู้เป็นที่รัก ดังนั้นผู้ที่เจ็บปวดและทุกข์ทรมานมิใช่นางศกุนตลาแต่เพียงผู้เดียว แต่ยังเป็นท้าวทุษย์นั้ผู้เฒ่าแต่ "จนถึงถึงนวลนาง บ่ได้ว่างเว้นเสียดายฟายน้ำตา" เป็นเวลาหลายปี จนร้อนถึงพระอินทร์ ซึ่งช่วยให้พ่อแม่ลูกได้พบกัน คุณสมบัติของตัวเอกเช่นนี้ จึงต่างจากตัวเอกในละครสั้นสกฤต ซึ่ง "พระเอกจะต้องเป็นวีระบุรุษ จะต้องสุภาพอ่อนโยนและเป็นบุคคลในอุดมคติ แม้จะประสบกับความเศร้าโศกหรือความผิดหวังหนักหนาแสนสาหัสเพียงใดก็ตาม ก็ยังคงความเป็นพระเอกในอุดมคติไว้เสมอ" (ประเทือง กิรินทร์, 2526 : 185) แม้ท้าวทุษย์นั้ในบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเป็นตัวเอกที่ไม่ลุ่มลึกเท่าท้าวทุษย์นั้ในบทละครของกาลิทาส แต่ท้าวทุษย์นั้ในบทพระราชนิพนธ์ก็เป็นตัวละครที่เป็นอุทาหรณ์สอนใจได้ดี

1.2.2 นางศกุนตลา

1.2.2.1 ความเป็นมาและรูปลักษณ์

นางศกุนตลาเป็นธิดาของนางฟ้าชื่อเมเนกา กับพระวิศวามิตร เนื่องจากพระวิศวามิตรบำเพ็ญพรตจนร้อนถึงพระอินทร์ฯ จึงให้นางเมเนกาลงมาทำลายพิชิต ในขณะที่นั้นเป็นวสันตฤดูมีธรรมชาติสวยงาม นางเมเนกา และพระวิศวามิตรรักกัน เมื่อนางเมเนกาคลอดนางศกุนตลา ก็ฝากให้พระกัณเฑาะมุณีเลี้ยงไว้แล้วกลับสู่สวรรค์ กำเนิดของนางศกุนตลาเป็นองค์ประกอบประการหนึ่งที่ทำให้นางมีสถานะคู่ควรกับท้าวทุษย์นั้ อันเป็นเหตุผลประการหนึ่งในการเจ้าชูง์การรสได้ดียิ่งขึ้น กล่าวคือ แม้ว่าผู้เสพที่